

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
МАДАНИЯТ ВА СПОРТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ
РЕСПУБЛИКА МЕТОДИКА ВА АХБОРОТ МАРКАЗИ**

О.Ф.НАЗАРОВ

**ҚАШҚАР РУБОБИДА
ЎҚИТИШ УСЛУБИЁТИ**

*(Маданият ва санъат лицей, коллежларининг талабалари ва
ўқитувчилари учун ўқув-услубий қўлланма)*

Тошкент — 2008

Ушбу ўқув-услубий қўлланма қашқар рубобида ўқитиш услубиёти, рубоб ижрочилигининг ўзига хос томонлари, шунингдек устоз-шогирд муносабатлари каби масалаларни ёритишга бағишланган. Ўқув қўлланма маданият ва санъат ўқув юртларида «Мизробли чолғулар мутахассисликлари» ҳамда «чолғушунослик» каби фанлар бўйича фойдаланишга мўлжалланган.

Масъул муҳаррир:

Б.МАТЁҚУБОВ – санъатшунослик фанлари номзоди

Тақризчилар:

Р.ҚОСИМОВ – Ўзбекистон Давлат консерваторияси «Анъанавий ижрочилик» кафедраси мудир, профессор

О.ТОШМАТОВА – санъатшунослик фанлари номзоди,
доцент

Р.ҚИПЧОҚОВ – Т.Қодиров номли Фарғона давлат санъат коллежининг олий тоифали ўқитувчиси, Республикада хизмат кўрсатган маданият ходими

*Ушбу ўқув қўлланма Ўзбекистон Республикаси
Маданият ва спорт ишлари вазирлиги
Ўзбекистон давлат консерваторияси
илмий-услубий кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган*

Назаров О.

Қашқар рубобида ўқитиш услубиёти: Ўқув қўлланма маданият ва санъат лицей, коллежларининг талабалари ва ўқитувчилари № 3210703 «Ўзбек халқ чолғулари» мутахассислигига мўлжалланган.
/Масъул муҳаррир: Б.Матёқубов. – Т. 2008. – 108 б.

МУАЛЛИФДАН

Мазкур иш қашқар рубобида ўқитиш масалаларига бағишланган ўқув-услубий қўлланмалардан биридир. Бу қўлланмани ёзишдан асосий мақсад қашқар рубобида ўқитишнинг турли босқичларида чалишни ўргатиш услубиёти ва ҳар-хил кўникмаларни, ижро малакаларини шакллантириш, уларни ўзлаштиришнинг кўпчилиikka маълум бўлган усул ҳамда услубларини бир мажмуа сифатида мутахассисларга тавсия қилишдан иборатдир.

Ушбу қўлланмага қадар Ф.Н.Васильевнинг «Рубоб дарслиги», «Қашқар рубоби учун гамма ва арпеджио аппликатураси», Қ.Усмоновнинг «Бошланғич рубоб дарслиги», Х.Нурматовнинг «Рубоб дарслиги», Р.Қосимовнинг «Анъанавий рубоб дарслиги» каби бир қанча қўлланма ва дарсликлар чоп этилаган. Қайд этилган дарсликларда қашқар рубоби ҳақида қисқа, умумий маълумотлар берилган. Ушбу қўлланманинг «Қашқар рубоби ҳақида маълумот» бўлимида таниқли бастакор ва созанда М. Мирзаев томонидан рубоб чолғусини Ўзбекистонга олиб келиниши ва оммалашини, унинг бугунги кўринишга етиб келгунича қилинган ишлар, хусусан XX асрнинг 40-50 йилларида ўзбек чолғуларини такомиллаштириш натижасида яратилган рубоблар оиласи, ҳозирги кунда бу чолғунинг қандай турлари мавжудлиги, нафақат Ўзбекистонда, балки, қўшни давлатларда, хусусан Шинжон Уйғур Автоном Республикасида учрайдиган турлари ҳақида ҳам маълумотлар келтирилди.

Илгари чоп этилган ишларда ҳам ижрочилик ҳолати, ўнг ва чап қўллар, мизробни ушлаш, аппликатура ва позиция каби масалалар хусусида сўз юритилиб, умумий маълумотлар,

таърифлар билан чегараланган. Мазкур ишда ҳам юқорида зикр қилинган мавзулар ёритилиб ўқитиш, ўргатиш жараёнида учрайдиган бир қанча муаммолар, камчиликлар ва уларни тўғри ўзлаштириш, шакллантириш учун услубий тавсиялар билан бирга, уларнинг ўқув жараёнида ҳамда ижрочиликдаги аҳамиятлари ҳақида сўз боради. Шунингдек бир бўлим остида ижрочиликнинг бадиий хусусиятлари ва улар устида ишлаш мавзуларида ҳам бир қанча масалалар ёритилган.

Кўплаб дарслик ва тўпламларда, хусусан Ф.Н.Васильев томонидан яратилган ишларда гамма ва арпеджио масалалари атрофлича ёритилган. Рубоб ижрочилиги даражасининг анча ривожланганлиги ва бу чолғунинг бугунги кундаги ижро имкониятларини ҳисобга олган ҳолда гамма ва машқлар масаласи янгича бир таснифда кўриб чиқилди.

Ривожланган техника воситалари билан тўлиқ таъминланган ўқитиш жараёнида муҳим ўрин тутадиган устоз ва шогирд муносабатларига ҳам алоҳида тўхталиб ўтилдики, бизнинг фикримизча чолғуда ижро этишни ўргатиш соҳасида бу асосий омиллардан биридир.

Ишни тайёрлашда бугунги кундаги мавжуд педагогик ва ижрочилик тажрибаларига асосланildi. Қўлланмада келтирилган мусиқий намуналарнинг баъзиларини тегишли элемент акс этган бўлакларини келтирсак, баъзиларини ижро штрихлари, намунавий мисолларнинг моҳиятини, хусусиятини аниқроқ тушуниш мақсадида маълум куй бўлаги ёки мусиқий фикрни охиригача келтириб ўтилди.

Мавзуларни ёритишда муайян штрих, ижро безаклари ва ижро этиш усуллари, шу билан бирга уларни ўзлаштириш йўл-йўриқлари каби фикрларни ўқувчиларга аниқроқ тушунтириш мақсадида бу масалаларга солиштириш, қиёслаш каби тамойилларга асосланган ҳолда ёндошилди.

Китобда келтирилган мулоҳазалар охириги фикр бўлмай, китобдан фойдаланадиган ҳар бир мутахассис ўз фаолиятида ўқитишнинг янада мукамалроқ усулларини топа олади ва ўқув амалиётида қўллайди деб ўйлаймиз.

Ушбу қўлланмадан нафақат қашқар рубоби синфи, балки торли-мизробли чолғуларни ўқитишда, шунингдек чолғуларда

ўқитиш услубиёти, чолғушунослик каби йўналишларда ҳам кўшимча адабиёт сифатида фойдаланиш мумкин.

Қашқар рубобида ва умуман чолғуларда ўқитишнинг ҳамда чолғу ижрочилигинг кўплаб томонларини илмий-назарий ва илмий-услубий нуқтаи назардан тадқиқ қилиш, ўрганиш, янги-янги қўлланмалар яратиш келажакда бу соҳани ривожлантиришдаги асосий омиллардан бири бўлиб қолади.

ҚАШҚАР РУБОБИ ҲАҚИДА МАЪЛУМОТ

Рубоб чолғуси Марказий Осиё халқлари ўзбеклар, тожиклар, уйғурлар орасида қадимий ва оммалашган чолғулардан бири ҳисобланади. Қашқар рубобнинг асосан қачон ва қаерда пайдо бўлганлиги ҳақида аниқ маълумотлар йўқ. Шунга қарамай тарихий манбааларда «рабоб», «ребаб», «рубоб» чолғуси ҳақида кўплаб маълумотлар учрайди.

Бундай маълумотларни Абу Наср Форобий, Абу Али Ибн Сино, Абдурахмон Жомий, Абдулқодир Мароғий, Дарвиш Али Чангий, Абдурауф Фитрат каби кўплаб алломаларнинг асарларида кузатиш мумкин. XVII асрда Бухорода яшаган Дарвиш Али Чангийнинг «Мусиқа ҳақида рисола»сида XVI-XVII асрлардаги чолғулар ва созандалар ҳақида қимматли маълумотлар келтирилади. Ўша даврларда танбур, чанг, қонун, уд, рубоб, қобиз, ғижжак чолғулари кенг тарқалган чолғулардан ҳисобланган.

Созандалар ҳақидаги маълумотлар орасида машҳур рубобчилар ҳақида ҳам сўз юритилади. Хусусан, «бухоролик Шайх Шамсий-Раббоний моҳир рубоб чолғучи, машҳур созанда сифатида танилган. Унинг ижроси тингловчиларга шу қадар кучли таъсир қилганки ҳеч бир кишини бефарқ қолдирмайди. Рубобнинг оҳангини эшитиб, бетакрор ижросидан ҳайратга тушган одамлар чор атрофдан тўпланаверишган экан».¹

Лекин бу асарларда сўз юритилган рубоб чолғулари айнан ҳозирги ёки бошқа бир кўринишдаги қашқар рубоби эканлиги ҳақида аниқ маълумотлар учрамайди.

¹ А.Одилов. «Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик тарихи» Т., «Ўқитувчи» 1995.

Қашқар рубобининг Шинжонь уйғурлари орасида тарқалган «дўлон рубоби» номли тури мавжуд. Унинг дастаси пардасиз, нақшли фасон қулоғи² ҳамда учта асосий ва бир неча резонатор торлари бўлиб, мизроб билан чалинадиган созлардан ҳисобланади.

Бу чолғу қадимги Торин ва Ёркент дарёси бўйларидаги воҳаларда яшаган Дўлон қабилаларининг қадимий чолғу асбоби ҳисобланиб, мелоддан 4 аср олдин қўлланилган деган маълумотлар бор³.

Хитой тарихчилари томонидан ёзиб қолдирилган «Тан подшолиги даврининг муҳим баёнлари» китобининг 33 жилдида «Қашқарлик беш торли рубоб устаси Пилол (Хитойда уни Пей Шин Фу деб аташган) рубобни мизроб билан чалади ва кейинчалик унинг бу хилда қадимги чалиш усули ҳамма жойларга тарқалиб кўплаб халқлар, мамлакатлар томонидан қабул қилинган» деган фикрлар келтирилади..

Қашқарда яшаган машҳур рубобчилардан Тошвой рубобчи (1864-1898) қашқар рубобининг оммалашшида катта ҳисса қўшган. Унинг кўплаб шогирдлари етишиб чиққан ва «Тошвой» деган мусиқаси ҳозирги кунда ҳам уйғур созандалари орасида машҳурдир⁴.

Бугунги кунда уйғур халқ мусиқа ижрочилигида рубоб чолғусининг «подачи рубоб», «қашқар рубоб», «дўлон рубоб» ва «бас рубоб» деб номланган 4 тури кенг қўлланилмоқда.

Уйғур қашқар рубоби – уйғур халқининг энг оммалашган чолғуси сифатида шаҳардан то кичик қишлоқларгача тарқалган. Унинг биринчи тори 1-октава «до» нотасига созланиб тўрттадан олтитагача резонатор торлари мавжуд.

Дўлон рубоби – «қумул рубоб» деб ҳам юритилиб асосий учта тори ля-ре-ля, ля-ми-ля, каби соланади. Бундан ташқари ўнтагача резонатор торлари бўлади.

² Рубобнинг ушбу безак шохлари Фарғона водийсида «фасон қулоғи» деб ҳам юритилади. Кейинги бетларда «рубобнинг безак шохлари» жумласи ўрнига, «фасон қулоғи» иборасини ишлатдик.

³ Неъматилло Мўъжазий «Таворихи мусиқийн». Пекин миллатлар нашриёти. 1982.

⁴ «Уйғур 12 мақомининг мелодия алоҳидалиги». 1995. Шинжонь халқ нашриёти.

Бас рубоби эса ре-ля-ре, ре-соль-ре ноталарига созланиб оркестрларда кенг қўлланилади⁵. Булардан ташқари уйғурларда рубобнинг 8 торли тури ҳам мавжудлиги ҳақида маълумотлар бор.

Маълумотларга қараганда, XIX аср охири XX аср бошларида ҳам Ўзбекистонда бу чолғу кам учраган ва дастасига ичак боғланган диатоник товушқаторли чолғулардан бири бўлган.

Мутахассисларнинг таъкидлашларича 1936 йилда Фарғона водийсининг сўлим Шоҳимардон қишлоғида бўлиб ўтган халқ сайлида машҳур рубобчи М.Мирзаев қашқарлик бир созандадан рубоб чолғусини харид қилади ва Тошкентлик уста Усмон Зуфаров билан бирга бу чолғуни қайта такомиллаштирадilar. Натижада рубобнинг мензураси узайтирилади, дастаси эса латун қаламчалар билан пардаларга тенг бўлиниб, ҳозирги кўринишдаги рубобни яратадилар. Рубобнинг қайд қилинган нусхаси ҳозир ҳам устоз М.Мирзаевнинг уйида сақланмоқда.

XX асрнинг 40-50 йилларидан бошлаб, Тошкент Давлат консерваторияси қошида чолғуларни ўрганиш ва такомиллаштириш мақсадида профессор А.И.Петросянц бошчилигида экспериментал лаборатория ташкил қилиниб, унда ўзбек халқ чолғулари қайта ишлана бошланди. Жумладан қашқар рубоби ҳам қайта ишланиб, температурали товушқаторга асосланган прима, альт ва меццо-сопрано турлари яратилди. Натижада қашқар рубобида ўзбек халқ муסיқаси билан бирга кўплаб бошқа халқлар куйлари ва композиторлар асарларини ижро этиш имконияти пайдо бўлди. Рубоб-прима ҳозирги кунда амалиётда оркестр ва якканавоз ижрочиликда қўлланилаётган бўлса, қашқар рубобининг альт ва меццо-сопрано турлари қисман мактабларда ва оркестр ижрочилигида қўлланилмоқда.

Рубоб примада тўртта тор бўлиб, биринчи тори иккинчи октава МИ, иккинчи тори биринчи октава ЛЯ, учинчи тори биринчи октава РЕ ва тўрттинчи тори кичик октава СОЛЬ ноталарига созланади. Меццо-сопрано рубоби эса биринчи жуфт торлар биринчи октава ЛЯ, иккинчи жуфт торлар биринчи октава МИ, учинчи тор эса кичик октава ЛЯ ноталарига созланади.

⁵ «Уйғур чолғу асбоблари». Турсунжон Латип. Шинжонь Университети нашири. 1997.

Меццо – сопрано рубоби биринчи жуфт торлар биринчи октава ЛЯ, иккинчи жуфт торлар биринчи октава МИ, учинчи тори кичик октава СИ ноталарига созланади.

Альт рубоби эса бешта торли бўлиб, биринчи ва иккинчи торлар жуфт торлар, учинчиси эса ичак тордан иборат бўлиб, биринчи октава РЕ, кичик октава ЛЯ, кичик октава МИ ноталарига созланади. Қашқар рубобининг товуши ёзилганидан бир октава паст эшитилса, янги яратилган рубоболар нота ёзуви баландлигига мос жаранглайди.⁶

Такомиллаштириш натижасида яратилган рубобларни фабрикада кенг миқёсда ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш мақсадида, бу рубобларнинг косаси ёғоч қовурғаларни бириктириб ишлана бошланди. Кейинчалик усталар такомиллаштирилган рубобларнинг ўйма косали турларини ҳам яратдилар⁷. Бугунги кунда рубобнинг қовурғали ҳамда анъанавий ўйма қашқар рубоб турлари амалиётда кенг қўлланилмоқда.

Қовурғали рубоб дастасининг узунлиги анъанавий ўйма қашқар рубобига нисбатан қисқароқ ва ёғоч қулоқлар ўрнига металлдан ясалган механик қулоқлар ўрнатилганлиги билан фарқ қилади (1-2 расмлар).

1-расм

2-расм

⁶ «Инструментоведение» А.И.Петросянц. Т., Ф.Фулом номидаги санъат ва адабиёт нашриёти. 1990.

⁷ Эслатма: Такомиллаштирилган рубобни бундан кейинги бўлимларда «қовурғали рубоб» деб юритдик.

Қовурғали рубоб асосан бошланғич ўқув даврида, ўзининг ихчамлиги ва созлаш имкониятининг бирмунча енгиллиги билан нисбатан қулай ҳисобланади. Анъанавий ўйма қашқар рубоби мензураси узунлиги сабабли товуш жарангдорлиги ва тиниқ садоланиши билан ажралиб туради.

Қашқар рубобининг даста қисмида асосан 24 та металл пардалар жойлашган бўлиб, улар рубоб товуш қаторига хроматик тарзда 0,5 тондан қилиб жойлаштирилган ва тартиб бўйича бош қисмидан коса қисмига қараб саналади. Дастанинг бош қисми томонидан юқори ҳаррак ўрнатилган бўлиб, торлар шу юқори ҳаррак орқали қулоқларга тақилади. Юқори ҳаррак очиқ торларнинг таянчи ҳисобланади. Дастанинг косага туташган жойида фасон қулоқлари мавжуд.

Қашқар рубобнинг косаси асосан тут дарахтидан, дастаси эса ўрик дарахтидан ясалади. Торларни тортиб турувчи илмоқлар ҳам коса қисмида жойлашган бўлиб, улар ҳам ёғочдан ёки металлдан ишланган бўлиши мумкин.

Рубоб косаси балиқ тери билан қопланади ва унга ҳаррак ўрнатилади. Ҳаррак юмшоқ ёғоч ёки пластмассадан ясалган бўлмаслиги керак, аксинча қаттиқ ёғочдан ва ихчам шаклда бўлиши мақсадга мувофиқдир. Бундан ташқари ҳарракнинг баландлиги ва торларнинг бир-бирига нисбатан жойлашуви ҳам жуда муҳим. Торларнинг ораси жуда тор ёки кенгроқ бўлиши мумкин эмас, чунки торлар ўзаро жуда яқин бўлса бармоқлар билан босилганда бир-бирига тегиб қолади ва аксинча торлар ўзаро масофаси меъёридан кенгроқ бўлса, торлар бармоқлар остидан чиқиб кетиши мумкин. Жуфт торлар ўртасидаги ўзаро масофа ораси тахминан 3 мм бўлса, биринчи, иккинчи ва учинчи торлар орали оралиғи 10-12 мм бўлиши мақсадга мувофиқдир.

Ҳарракнинг баландлиги асосан чолғунинг садоланиши ва пардаларнинг аниқ созланишига мувофиқ ҳолда танланади. Бунда торлар дастадан жуда ҳам баланд ёки паст бўлмай чап қўл билан торларни пардага босиш учун қулай даражада бўлгани маъқул. Чунки, ҳаррак баланд бўлса жуда ноқулай, паст бўлса овознинг сифати ўзгариб кетишига сабаб бўлади.

Қашқар рубобида асосан бешта тор бўлиб, уларнинг тўрттаси металл ва биттаси ипак торлардан иборат. Металл торлар жуфт-жуфт қилиб, ипак тор эса алоҳида соланади.

Амалиётда 1-жуфт торларнинг қалинлиги 0,23- 0,24 мм, 2-жуфт торлар эса 0,25-0,28 мм қалинликда бўлади. Лекин ҳар бир чолғу ўзига хос бўлганлигини ҳисобга олиб, бу ўлчовларни рубобнинг овоз сифати ва созланишининг энг яхши ҳолатида танлаш мақсадга мувофиқдир. Юқорида таъкидлаганимиздек қашқар рубоби транспорт қилувчи чолғу бўлиб, ёзилишига нисбатан бир октава паст эшитилади. Қашқар рубоби соф кварта интервали, кварта-квинта ва квинта-кварта интерваллари бўйича қуйидагича соزلанади:

1) Кварта интервали бўйича;

1-чи тор кичик октава ЛЯ
2-чи тор кичик октава МИ
3-чи тор катта октава СИ

2) Кварта – квинта интервали бўйича:

1-чи тор кичик октава ЛЯ
2-чи тор кичик октава МИ
3-чи тор катта октава ЛЯ

3) Квинта – кварта интервали бўйича:

1-чи тор кичик октава ЛЯ
2-чи тор кичик октава РЕ
3-чи тор катта октава ЛЯ

Қашқар рубобни созлашда аввал ЛЯ тори созланиб кейин унга мос равишда бошқа торлар созланади. Торларнинг созланганлигини 1-торда МИ нотасини (агар квинта-кварта созланган бўлса РЕ) босиб 2-симнинг очиқ торларини чалиб октавани ва аксинча 2-торнинг 5-пардасини (квинта-кварта созланган бўлса 7-парда) босиб унисон созланишини эшитиб кўриб, текшириш мумкин. 3-тор ҳам худди шу усулда текширилади.

Бундан ташқари торлардаги айрим пардаларни октава оралиғида садоланишини албатта текшириб кўриш керак. Чунки, фақат очиқ торларнинг октавасини текшириш билан чекланилса, торларнинг эскириши ёки парданинг ҳар-хил температурада ўзгариши ҳисобига бошқа пардалар соз бўлмай қолиши мумкин. Бундай ҳолатда ҳарракни олдинга-орқага суриш билан созни тўғрилаш мумкин (агар пардалар очиқ

торга нисбатан баланд бўлса ҳаррак илмоқлар томонга сурилади ва аксинча).

Агар жуфт торлардан бири узилса албатта янги жуфт торлар қўйиш тавсия этилади, чунки узилган тор билан узилмаган торнинг чўзилиш даражаси ҳар-хил бўлиб торлар бир-бирига соз бўлмайди.

Ўзбекистон давлат Консерваторияси қошидаги экспериментал лабораторияда кўп йиллар ижодий изланишлар олиб борган уста Усмон Зуфаров томонидан қашқар рубобининг қўйидаги кўринишдаги намуналари яратилган. «Тошкент рубоби» (3-расм), «Тамарахоним» (4-расм) ва «Қашқар рубоб» (5-6 – расмлар)⁸.

3-расм

4-расм

5-расм

6-расм

Бугунги Ўзбекистон ва Тожикистон ҳудудларида қашқар рубоби кенг тарқалган бўлиб, бу чолғуда шашмақом асарлари ва халқ куйларидан тортиб, композиторлар ижодига мансуб бўлган мураккаб, йирик шаклдаги асарларни чалиш имконияти мавжуд.

⁸ Ушбу маълумотлар Ўзбекистон давлат консерваторияси миллий чолғулар музейидан олинди.

ҚАШҚАР РУБОБИДА ИЖРОЧИЛИК ТАЪЛИМИ

Қашқар рубоби ижрочилик амалиётида жуда кенг қўлландиган чолғу ҳисобланади. Қашқар рубоб ўтириб ва туриб чалинадиган созлардан бўлиб, оркестр, ансамбль ижрочилигида ва яккахон ижрочиликда жуда кўп қўлланилади.

Чолғуни яхши ўзлаштириш учун ижро пайтида уни тўғри тутиш муҳимдир. Ижро пайтида ижрочининг ташқи кўриниши чиройли бўлиши, гавданинг, оёқ, қўлларнинг эркин тутилиши катта аҳамиятга эга (7,8-расмлар).

7-расм

8-расм

Ижрочилик ҳолатига дастлабки машғулотларданоқ катта эътибор бериш керак. Бунда ўнг ва чап қўлларнинг ҳолати, яъни чолғуни тўғри ушлаш, дастани тўғри тутиш, мизробни

тўғри ушлаш каби элементларнинг бир-бири билан ўзаро муносабатда бўлишини таъминлаш энг асосий вазифалардан биридир. Чолғуни тутиш ҳолатидаги мавжуд бўлган камчиликлар кўпинча ижрочилик маҳоратининг паст даражада бўлишига ҳатто гавда тузилишининг нотўғри шаклланиб қолишига сабаб бўлади.

Ижрочилик ҳолатининг тўғри бўлиши ижрочига узоқ вақт чарчамасдан чалиш имкониятини беради. Бу эса ўқувчининг мунтазам равишда мустақил шуғулланишига ёрдам беради. Агар ўқувчида қўлларнинг, гавда қисмларининг қотиб қолиш ҳолатлари кузатилса у тез чарчайди, демак давомли равишда шуғуллана олмайди.

Ижрочилик ҳолати бир ёки бир неча дарсда ўзлаштириладиган жараён эмас. Тажриба шуни кўрсатадики, ўқитувчи ўқувчи ёки талаба билан доимий равишда ижрочилик ҳолати устида ишлаш давомида уни нотўғри бўлиб қолмаслиги учун назорат қилиб бориш керак. Чунки ижрочилик ҳолати аввал яхши бўлиб, кейинроқ бузилиши ҳам учраб туради. Бундан ташқари ижрочилик ҳолати ўқувчи — ижрочининг концерт ижрочилигида, айнан яккахон солист сифатида ижрочилигида чолғу билан ҳамоҳанг ҳаракат қилишда, мусиқий асарнинг моҳиятини очиб беришда ва тингловчи томошабинда бадиий-эстетик таасурот қолдиришда асосий омиллардан биридир.

РУБОБНИ УШЛАШ ВА ТОВУШ ҲОСИЛ ҚИЛИШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Рубоб косасини ушлаб туришда 3 нуқта асосий таянч вазифасини бажаради.

Бу таянчлар:

- а) гавданинг кўкрак қисми,
- б) косани илмоқлар томонидан тутиб турувчи билакнинг юқори қисми.
- в) ўнг қўлнинг рубоб косасини тагидан тутиб турувчи билак қисми (9-расм).

9-расм

Бу уч нуқта жуда муҳимдир. Улар рубоб косасини пастга тушиб кетмаслигини ва аксинча тепага ёки ёнга чиқиб кетмаслигини таъминлайди.

Ўнг қўлнинг тирсак қисми рубоб косасини тагидан ушлаб туради. Демак, ўнг қўлни рубоб косасининг четига шундай қўйиш керакки, мизроб рубоб ҳаррагидан 7-8 см узоқликда жойлашган бўлсин. Бундай ҳолат айнан ўнг қўлнинг пастга юқорига эркин ҳаракатланишини ва сифатли товуш ҳосил қилишни таъминлайди (10-расм).

10-расм

Агар мизроб ҳарракдан узоқлашиб кетса, ўнг қўл билак қисмининг қотиб қолиши ва товушнинг кўпол ёки ёқимсиз бўлиб қолиши тажрибада кузатилади. Аксинча агар мизроб (яъни қўлнинг панжа қисми) ҳарракка жуда яқин бўлса билакдаги куч панжаларгача етиб келмай, фақат панжа қисмининг ўзигина ҳаракат қилади. Бу эса рубоб косасининг қимирлаб ҳаракатланишига ва техник имкониятларнинг камайишига, натижада товуш кучи ва сифатининг пасайишига олиб келади.

Маълумки, мизроб барча мизробли чолғуларда товуш ҳосил қилишнинг асосий воситасидир. Мизроблар шаклан ҳар-хил бўлиб, пластмасса ёки эбонитдан тайёрланади. (11-расм).

11-расм. Пластмасса ва эбонит

Амалиётда муסיқа мактабларида ўқитишнинг дастлабки босқичларида асосан пластмасса мизробдан фойдаланилади. Унинг шаклан каттароқ ва юмшоқлиги янги ўрганилаётганда бирмунча қулайдир. Эбонитлар албатта пишиқлиги ва сифатли товуш ҳосил қилиши билан пластмасса мизробдан афзал ҳисобланади.

Мизробни ушлаш учун ўнг қўл бармоқлари ярим айлана ҳолга келтирилади. Бунда бармоқларнинг сўнги бўғинлари бир текисда букилиб, кўрсаткич бармоқнинг тирноққа яқинроқ жойига мизроб қўйилади ва бош бармоқ билан бўғинлари букилган ҳолда ушланади (12,13-расмлар).

12-расм

13-расм

Акс ҳолда мизробни сезиш ва бошқариш имконияти йўқолади. Айниқса мактаб ўқувчиларида мана шу хато кўп кузатилади. Бу техник камчиликларга сабаб бўлиб, ҳар-хил

штрихлар ва асарни динамик жиҳатдан тўлақонли ижро этиш имкониятларини камайтиради.

Шу камчиликни бартараф қилишда қуйидаги услубни тавсия қиламиз. Ўқувчи ўнг қўлининг тўрт бармоғи бўғинлари билан эркин ушлай оладиган бирон нарсани, (тахминан ручка қалинлигидаги махсус чўп бўлиши мумкин) ушлатиб, ундан кейин мизробни кўрсаткич бармоқнинг охири бўғинига тирноққа яқинроқ жойга қўйиб, бош бармоқ бўғинлари букилган ҳолда ушланади ва синфда ўқитувчининг назорати остида машқ қилинади. Бундай машқ қилинганда панжалар ораси очилиб ҳам ёки аксинча жуда кўп букилиб ҳам кетмасдан меъёрда бўлади ва ўз-ўзидан мизробни қўйишга ва ушлашга қулай ҳолат юзага келади.

Товуш чиқариш усули барча мизробли чолғуларда деярли бир хил. Албатта ҳар бирининг ўзига хос томонлари мавжуд бўлиб бундан қашқар рубоб ҳам ҳоли эмас. Қашқар рубобида товуш чиқариш усуллариининг бошқа мизробли чолғулардан фарқи ёки ўзига хослиги шундан иборатки, унинг дастасининг узунлиги, торларининг майинлиги ва жарангдорлиги ҳамда ижро имкониятларининг кенглиги қашқар рубобда ўзбек классик мусиқаси, мақом куйлари ҳамда дунё композиторлари асарлари намуналарини ижро этиш имкониятини беради.

Товуш чиқариш усуллари асосини пастга ва юқорига уриладиган зарблар ташкил қилади, яъни қашқар рубобида мизроб билан пастга ва юқорига зарб бериб, товуш ҳосил қилинади ва бу зарбларнинг турли хил комбинацияларидан товуш чиқаришнинг хилма-хил усуллариини ҳосил қилишимиз мумкин.

Шу 2 та усулни кўриб чиқамиз.

Пастга зарб — П ёки Л, юқорига зарб эса У — белгиси билан ифодаланади. Ўргатишнинг дастлабки босқичида ўқувчига мизробни тўғри ушлашни ўргатилгач, албатта пастга зарб билан чалишни ўргатишдан бошланади. Бунда ўнг қўл панжалари эркин ҳаракат билан пастга зарб беради. Бу машғулотни очиқ торларда маълум вақт давом эттирилиб, кейин чап қўл билан энг қулай босиладиган пардаларда давом эттирилса, ўзлаштириш осон бўлади.

1-мисол

2-мисол

Юқоридаги мисол ва шунга ўхшаш машқларни чалганда ўнг қўл навбатдаги зарбни беришга тепага кўтарилаётганда мизроб симга тегиб кетмаслиги учун айланма ҳаракат қилиш керакки, бу ўнг қўлнинг сиқилмасдан ҳаракат қилишига ёрдам беради.

Юқорига бериладиган зарб эса мизробнинг пастдан тепага қараб урилиши билан ҳосил қилинадиган энг оддий усуллардан бири. Лекин айнан шу усулнинг тўлиқ ўзлаштирилмаслиги рез, триоль ва шу каби усулларнинг ҳам тўлақонли чиқмаслигига ва кейинчалик ҳам созандаларнинг ижросида товуш сифатининг пастлигига, кучсизлигига ва ўз-ўзидан мусиқий асарнинг ижроси тўлақонли бўлмаслигига сабаб бўлади.

Бунга асосий сабаб, юқорига урилган зарбнинг кучсизлиги-дадир, яъни ўнг қўлнинг пастга бўлган ҳаракати кучлироқ, юқорига ҳаракати эса кучсизроқдир. Буни тенглаштиришга алоҳида эътибор бериш керак. Чунки, агар юқорига қанчалик зарб билан урилмасин мизробнинг торга тегиш нуқтаси нотўғри бўлса товуш нотекис ва сифатсиз бўлиб қолаверади. Аксарият ҳолларда ўқувчиларнинг юқорига берадиган зарблари фақат битта симга тегади ёки ўнг қўлнинг айланма ҳаракат қилмаслиги сабабли медиатор билан симга пастдан зарб берилмай, тирнаб овоз чиқариш ҳолатлари кузатилади.

Демак, юқорига кучли зарб бўлиши билан бирга пастга урилган зарбнинг товуш кучи билан баробар товушга эришишга асосий эътиборни қаратиш лозим, чунки *f* ёки *pp* чалинганда ҳам пастга-тепага уриб чалинади ва улар овоз кучи жиҳатидан бир-бирига тенг бўлиши керак. Бунга юқорида таъкидлаганимиздек айнан мизробни бошқара олиш билан-гина эришиш мумкин.

Қашқар рубобида мизроб билан товуш ҳосил қилишдан ташқари ўнг қўлнинг бош бармоғи билан торларни уриб товуш чиқариш усули ҳам мавжуд. Бу «пиццикато» штрихини чалиш услубидир. У асосан оркестр ва ансамбль ижрочилигида аккордлар ҳамда айрим мусиқий жумлаларда жуда юмшоқ ижролар учун ишлатилади.

Модомики, қашқар рубобида ва умуман мизробли чолғуларда товуш асосан мизробнинг торга урилиши билан ҳосил қилинади экан, демак асосий эътибор ўнг қўл ҳолатига, мизробга ва уни бошқаришга қаратилса, мақсадга мувофиқ бўлади.

ЧАП ҚЎЛ БАРМОҚЛАРИ ҲАРАКАТЛАРИНИ ЎЗЛАШТИРИШ

Чап қўлнинг дастага тўғри қўйилиши, бармоқларнинг ҳаракатланиши, пардаларни ўз вақтида босилиши тоза товуш ҳосил қилиш малакаларини ўзлаштиришда катта аҳамиятга эга.

Рубоб дастаси бош ва кўрсаткич бармоқлар ўртасида бўлиб бунда даста сиқиб ушланмаслиги, бош бармоқ эса иккинчи ва учинчи бармоқлар ўртасида туриши керак. Бунда кафтнинг дастага ёпишиб турмаслигини доим назорат қилиш лозим. Дастлабки ўрганиш даврида ўқувчиларда товушнинг тиниқ чиқмаслиги кузатилади. Бунинг сабабларидан бири пардаларни

14-расм

бармоқларнинг учи билан босмаслигидадир. Бунда бармоқларнинг охириги бўғини албатта букилган бўлиши ва пардага кўндаланг эмас, балки коса томонга қаратилиб, шу томонга яъни пардага яқин жойда

босиш мақсадга мувофиқдир (14-расм).

Рубобни ушлаганда дастанинг учи елка баландлиги билан баробар бўлгани маъқул. Чунки, бундай ҳолат ўқувчи учун қулай ва шу билан бирга чиройли кўринишга эга бўлади.

Агар дастанинг баланд ёки паст бўлиши кузатилса, унда ўнг қўлнинг ҳолатида камчилик бўлиши мумкин, сабаби иккала қўл бир-бири билан узвий боғлиқдир.

Чап қўлнинг тўғри қўйилишини таъминлаш учун амалда текширилган қуйидаги усулни тавсия қиламиз.

Биринчи торнинг МИ пардасидан СОЛЬ пардасигача тўртгала бармоқни юқорида кўрсатилганидек қилиб(14-расм) қўйилади. Бош бармоқ эса 2 – ва 3- бармоқлар ўртасига жойлашади ва кафтни дастага ёпиштирмаган ҳолида бош бармоқнинг учи дастанинг юқори қиррасига тўғри қилиб қўйилади. Мана шу ҳолат ўқувчи билан дарс жараёнида амалга оширилади ва доимий кузатиб борилса, чап қўл бармоқларининг қандай қўйилиши бўйича ҳақиқий тасаввур ҳосил бўлади.

Қашқар рубобида бармоқлар белгиланиши қуйидагича;

1 – кўрсаткич

2 - ўрта

3 – номсиз

4 – жимжилоқ

Чап қўл дастага тўғри қўйилишини содда, қийин бўлмаган машқлар билан ўзлаштириб бориш керак.

3-мисол

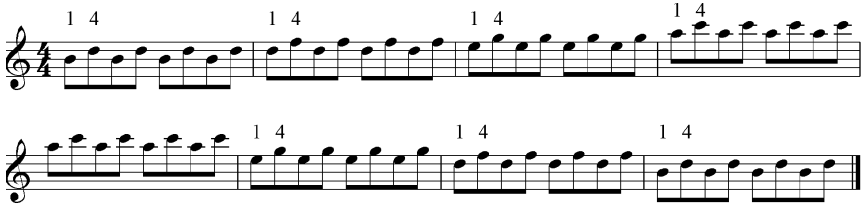
4-мисол

5-мисол

6-мисол

Бу машқларни чалганда юқорига ҳаракат пайтида нотани чалиб бўлган бармоқларни пардаларни босиб туришига, пастга ҳаракат пайтида эса чалиб бўлган бармоқларнинг жуда кўтарилиб ёки пастга тушиб кетмаслигига алоҳида эътибор бериш керак. Биринчи бармоқ эса дастадан кўтарилмасдан сурилиб бориши лозим. Худди шу хатолар амалда жуда кўп учрайди, натижада ўқитишнинг юқори босқичларида йирик асарлар ижро этганда, чап қўлнинг нотекис ҳаракатланишига олиб келади.

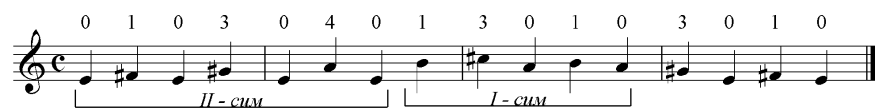
Чап қўл бармоқларида учрайдиган шундай камчиликларни баргараф қилишда бармоқларнинг кенг жойлашган усулда яъни катта терция интервали қамровида дастага қўйиб чалмасдан маълум вақт мобайнида ушлаб туриш яхши натижа беради.

Кўпинча дастлабки ўрганиш даврида фақат 1-тор яъни ЛЯ-торидаги машқ ва куйлар ўргатилади. Бу эса кейинроқ бошқа торларда ноталарнинг жойлашишини тез аниқлашда ва уларнинг ижро этишда муаммолар келтириб чиқаради. Шунинг учун иложи борича дастлабки даврданоқ ҳар-хил торларда машқлар ва куйларни ўргатиш яхши самара беради.

7-мисол

8-мисол

9-мисол

Самолёт

А. Илёсов

Секин

1 3 1 3 1 3 1 3 1 4 3 1 1 2 1 2 4 2 1 1

4 1 3 1 3 1 2 1 1 1 2 1 2 4 2 1 1

10-мисол

Баҳор

О. Назаров

Ўртача тез

0 1 3 0 1 4 3 1 1 3 1 0 3

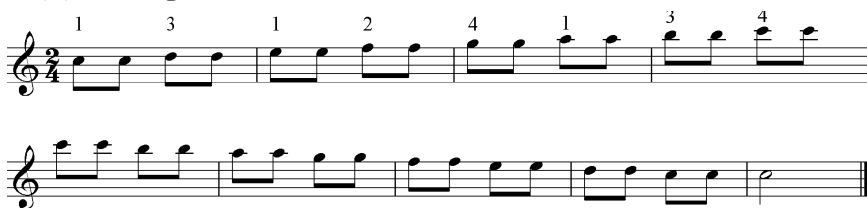
1 4 3 1 3

Юқорида келтирилган машқ ва кичик асарлар бошланғич босқичдаги айрим мисоллардир. Бу машқлар бир қарашда оддий бўлиб кўринсада, ўқувчи шундай машқлар орқали хархил торларда ноталар жойлашишини ўрганибгина қолмасдан, уларда чалиш кўникмаларини яъни ўнг ва чап қўл ҳаракатларини ҳам ўзлаштириб боради.

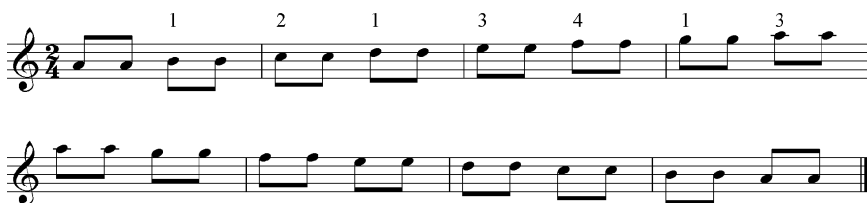
Муסיқа чолғусида ўқитиш индивидуал характерга эга бўлганлиги боис ўқитувчилар албатта бу жараёнга ҳам ижодий ёндошиб ҳар бир ўқувчининг қобилияти ва имкониятларини ҳисобга олган ҳолда уларга мос келадиган асарларни мақсадга мувофиқ равишда танласалар ўрганилаётган усуллар, штрихларнинг осон ўзлаштирилишида кўзланган мақсадларга эришиш мумкин.

Асарлардан ташқари албатта бир октавали гаммаларни, (яъни ДО мажор, ЛЯ минор) маълум бир штрихта чалиш ўнг ва чап қўлнинг ривожланишига ёрдам беради.

11-мисол
До мажор

12-мисол
Ля минор

Умуман ўқитишнинг кейинги босқичларида доимий равишда ҳар-хил штрихлар ва товуш сифати устида ишланганда ҳам икки октавали мураккаб гаммалар асосида машқлар қилиш чап қўлнинг ҳаракат тезлиги, раvonлиги, енгиллигини ва товушлар ҳосил қилишда аниқликни ривожлантиради.

Замонавий композиторлар асарларида қашқар рубоби ижро диапазонининг юқори регистрларида ҳам пастки регистрларида ҳам тез суръатли, техник жиҳатидан ўта мураккаб асарлар учраб туради.

13-мисол

Концерт
(қашқар рубоби учун)
каденция

Х.Раҳимов

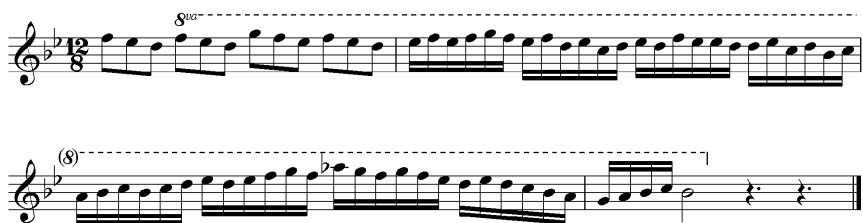

14-мисол

Концерт

О.Абдуллаева

Тез

15-расм

Юқоридаги мисолимизда ва шунга ўхшаш асарлар ижросида чап қўл бармоқларининг аниқ ҳаракати ва рубобнинг ҳар бир пардасини жуда яхши сезиши талаб этилади. Бунинг учун ҳар бир нотани бармоқлар учи билан босиши ва аппликатуранинг тўғри танланиши жуда муҳим ҳисобланади.

Кўпинча, айрим ўқувчиларда шундай асарларни 10-12-позицияларда ижро этганда чап қўлнинг қисилиб қолиши эркин ҳаракатлана олмаслиги ва дастанинг кўкракка тақалиб қолиш ҳолатлари кузатилади (15-расм).

Бундай ҳолда ўнг қўл ҳолатини синчиклаб кўриб чиқиш керак, унинг сабаби ижрочилик ҳолатининг бузилганлиги бўлиши (масалан, рубобнинг коса қисмини тутиб турадиган 3 нуқта ҳолати бузилган бўлиши) мумкин.

Юқорида таъкидлаганимиздек ўнг ва чап қўллар бир-бири билан узвий боғлиқ ва улар қашқар рубоб ижрочилик ҳолатини ташкил қилади. Ижрочилик ҳолатининг бузилиб қолмаслигини эса доимий назорат қилиб туриш керак. Агар ўқувчиларга кўпроқ вазифалар бериб, уларни вақтида бажаришга ўргатиб, вазифа ва топшириқларни мураккаблаштириб борилса, улар учун қийинчиликларни енгиш ва ижро малакаларини тез ўзлаштириш имконият даражасидаги талабларга айланади ва қийинроқ бўлган асарларни ўзлаштириш осон кечади. Бу эса қийинчиликларни енгиш, мунтазам ўз устида ишлаб бориш кўникмаларини шакллантиради.

ШТРИХЛАР ВА УЛАРНИ ИЖРО ЭТИШ УСУЛЛАРИ

Муסיқада штрихлар бадий асарнинг моҳиятини, характери ва бадий ифодалилигини очиб берадиган ижро усулидир.

Айрим адабиётларда штрих, «товуш чиқариш усули» деб ҳам аталади. Айна бир пайтда штрихларни ҳар бирини алоҳида олиб изоҳлаганда товуш чиқариш усули бўлса, бадий асар ижросида эса улар мажмуаси ижро усуллари кўринишида намоён бўлади. Чолғу ижрочилиги бу ижодий жараён. Чунки маълум бир муסיқий жумлани ҳар-хил штрихта чалиб кўрилгандан кейин ўша жумлани очиб бера оладиган штрих танланади. Муסיқий педагогика ва муסיқашунослик соҳасидаги изланишлар, композиторларнинг ижоди ва умуман муסיқанинг ривожланиши ҳозирги замон чолғу ижрочилигининг ва шу билан бирга ижро усулларининг ҳам ривожланишига асосий сабаб бўлмоқда.

Штрих устида сўз юритар эканмиз, ижрочиликда уларнинг аҳамияти жуда муҳимлигини таъкидлаб ўтмоқчимиз. Ўқитувчи ўқувчига янги, нотаниш асарни ўргатар экан унинг ҳар бир жумласини қандай штрихта чалиш мақсадга мувофиқлиги устида жиддий ўйлаб кўриши керак. Чунки педагогик тажрибадан маълумки, қашқар рубобида бошқа чолғулар учун ёзилган хилма-хил асарлар ижро этилади. Демак, бундай асарлар қашқар рубобида ижро этилганда шундай штрихлар танланиши керак-ки, асарнинг ижросида унинг бадий моҳияти зарар кўрмасин.

Энди қашқар рубобидаги штрихларни бирма-бир кўриб чиқамиз. Товуш чиқариш усули деб атаганимиз пастга ва

тепага бериладиган зарблар нафақат қашқар рубоб ижрочилигида балки барча мизробли чолғуларнинг асосий штрихларидан биридир. Улар қолган барча штрихларнинг асоси бўлиб хизмат қилади. Пастга ва тепага бериладиган зарблар ҳақида «товуш ҳосил қилиш» бобида тўхталиб ўтган эдик.

Маълумки, қашқар рубобидида куйчан, майин асарларни чалишда тремоло – яъни рез усулидан фойдаланилади. Рез пастга ва тепага зарб беришнинг тез ва узлуксиз алмашилишидан ҳосил бўладиган штрихдир. Бу усулни катта чўзимли ноталарни аста-секинлик билан тремоло қилиб чалиб ўзлаштириш лозим. Резнинг яхши ўзлаштирилиши пастга ва тепага уриш кўникмаларининг қанчалик ўзлаштирилишига боғлиқ. Бунда албатта ўнг қўлнинг эркинлигини таъминлаш керак. Пастга ва юқорига берилган зарбларнинг бир текисда бўлишига ўнг қўлнинг фақат панжа қисми билан бажарилгандагина эришиш мумкин. Айрим асарларда чап қўл билан торни тебратиш резнинг характерини очиб беради. Лекин бу тебраниш маълум меъёрда бўлиши керакки, шу орқали резнинг майинлигига эришилади ва айнан шу усул билангина куйнинг характерини очилади. Қуйидаги мисолларда тўлқинсимон белги қўйилган ноталарни тебратиб чалиш намунасини кўришимиз мумкин.

15-мисол

Концерт №2
(II қисм)

Х.Хонмаммедов

Оғир, тантанавор

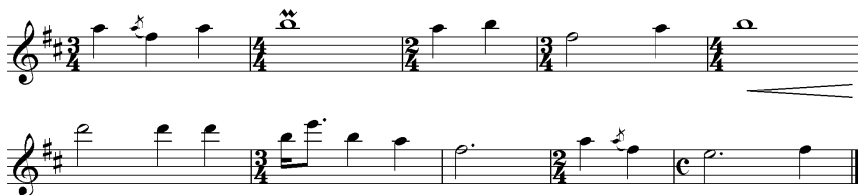

16-мисол

Уйгурча кўшиқ ва рақс

Ф. Васильев, М. Мирзаев

Майин

Бу штрих нафақат секин суръатли куйларда ёки катта чўзимли ноталар ижросидагина эмас, балки тез суръатли, виртуоз асарларда ҳам кенг қўлланилади. Шунинг учун резни пастга уриш билан бошлаб, юқорига ва пастга уриш билан тугаллаш керак. Биринчидан агар рез пастга уриш билан тугалланса, товушнинг охирида ортиқча зарб берилмаслиги ва товушнинг ёки муסיқий жумланинг охири баланд овозда тугалланиб қолмаслигига эришишимиз керак. Бундай ҳолат куйидаги мисоллардаги каби кўпинча секин суръатли асарларда ва охири *pp* чалиниб тугалланадиган товушларда учрайди.

17-мисол

Анданте

К. Кареев

Секин

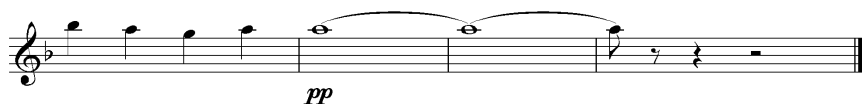
18-мисол

Сабо

И. Раҳимов

Ўртача тез

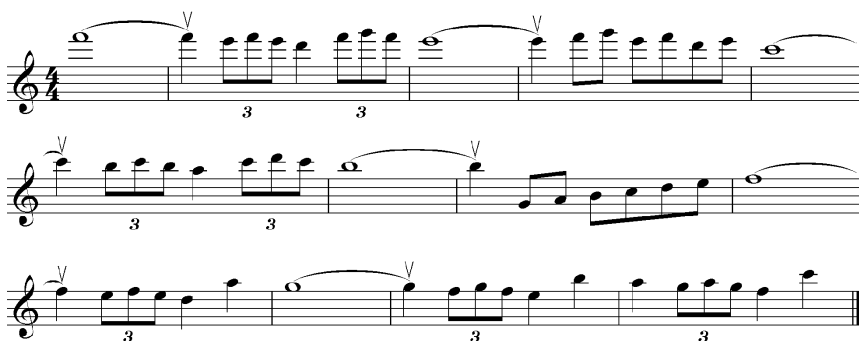
Иккинчидан тез суръатли ёки «легато» яъни бир неча тактдан иборат товушларни ҳам бир-бирига боғлаб чалинганда резнинг юқорига узилиши кейинги мусиқий жумлаларни яна пастга зарб билан бошлашга имконият яратади ва ўнг қўл ҳаракатининг енгиллигига, охир оқибатда эса ижрочининг узоқ вақт чарчамай чалишига замин яратади.

19-мисол

Поэма

М.Бафоев

Тез

Кўпинча ғарб композиторлари асарларида майин ва куйчан характердаги жумлаларда аккордли ва икки овозли мусиқий асарларни ҳам иккала торда баробар рез қилиб чалинади.

20-мисол

Пассакалия

Ф.Гендель

Ўртача тез

Шошмасдан

Бунда ўнг қўлнинг ҳолати иккала торнинг ўртасида тутилиши ва иккала торга урилган зарблар тенг бўлиши ҳамда чап қўл бармоқлари пардаларни жуда яхши сезиши натижасида товушларни текис, равон ва бир-бирига боғланган ҳолда эшитилишига эришиш мумкин. Одатда, ўқувчиларда торлардан бирининг овози баландроқ чиқиб қолиши кўп кузатилади. Бунга рез штрихи кўникмаларини етарли ўзлаштирилмаганлиги ва ўнг қўл ҳаракатларининг сиқиқ ҳолатлари сабаб бўлиши мумкин.

Бундан ташқари ўнг қўлнинг бош бармоғи ва кўрсаткич бармоғи мизробни жуда яхши бошқара билишини таъминлаш учун уни назорат қилиб туриш керак. Куй характери ва суръатининг кескин ўзгаришида ва тордан - торга ўтиш ёки бирданига иккала торда рез штрихида ижро этиш ҳолатларида ҳам бу жуда катта аҳамиятга эга.

Муסיқа ижрочилигида нафақат катта чўзимли товушлар, балки бир товушни узиб-узиб рез чалиш ҳолатлари жуда кўп учрайди. Бу резнинг – «қисқа рез» деб аталадиган туридир.

Қисқа резни ижро этганда ўнг қўл ҳаракатининг энгил бўлиши муҳим. Чунки бунда ҳар бир рез алоҳида узилган, яъни мизробни тордан олиш билан эмас, балки товуш чўзими тугагач, мизробни бир оз тепага кўтарилиши ва кейинги резни давом эттириш йўли билан ижро этилади. Қисқа рез албатта тепага узилиши билан ўзига хос бўлиб, бу резнинг охирида зарб берилмаслигига ва энгил бўлишига, шунингдек ўнг қўлнинг қотиб қолмаслигига олиб келади.

22-мисол

Баллада

С.Ҳайитбоев

Тезроқ

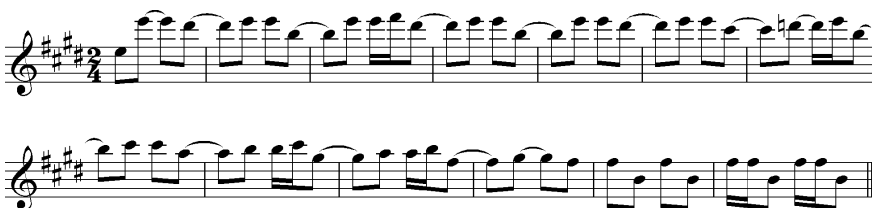
23-мисол

Дутор баёти

Ўзбек халқ куйи,

Э.Шукруллаев қайта ишлаган

Тез

Бундай усул кўпроқ композиторлар ижодида синкопали жумлаларни ижро этганда ва халқ куйларининг айрим намуналарида ишлатилади.

Шуни айтиб ўтиш керакки, рез ва қисқа рез штрихлари барча мусиқий асар ижросида бир хил характерга эга эмас. Юқорида таъкидлаганимиздек қашқар рубобида шашмақом куй ва ашулалари, халқ куйлари билан бир қаторда жаҳон классик мусиқа намуналари, замонавий композиторлар асарлари ижро этилади. Шашмақом намуналаридаги рез билан халқ куйларидаги рез ва композиторлар асарларидаги резлар характери бошқа-бошқадир. Бунга нафақат тремоло чалиш кўникмаларини ўзлаштириш билан, балки ҳар хил йўналишдаги асарларнинг мазмун моҳиятини теран англаш билан ҳамда қашқар рубоб ижрочилик мактаблари ёки йўналишларини пухта эгаллаш билангина эришиш мумкин.

Мизробли чолғуларда ўзига хос ижро усулларидан бири тескари зарб усулидир. Мусиқа тактларининг кучли ҳиссалари билан зарб акцентининг мос келмаслиги тескари зарб усулини келтириб чиқаради. Қуйидаги мисолларда композиторлар асарларида ва ижрочилик тажрибасида учрайдиган тескари зарбларнинг бир нечта турини учратиш мумкин:

24-мисол

25-мисол

26-мисол

27-мисол

Бунда зарбларнинг йиғиндиси маълум синкопали метроритмик шаклни ҳосил қилади. Тескари зарб штрихини ижро этишда зарбларнинг пастга-тепага урилишида қийинчиликлар кўзга ташланади. Чунки, кўпинча тескари зарб куйнинг таянч товушларидан бирида кварта, квинта ва октава интерваллари оралиғидаги аккордлар усулидан иборат бўлади.

Усулнинг пастки товуши иккинчи торда ижро этилади. Маълумки, зарблар алмашинувининг иккинчи торга тўғри келиши ва унинг тепага урилиши бирмунча ноқулайлик келтириб чиқаради. Бундай ҳолатда зарблар ҳаммаси пастга урилиб, акцентларни ажратиб кўрсатиш керак. Тескари зарб

усулини яхши ўзлаштириш мақсадида қуйидаги машқларни тавсия қиламиз.

28-мисол

29-мисол

Ушбу ва шунга ўхшаш машқларда пастга-тепага берилган зарбларнинг ҳар-хил торларга тўғри келиши фақат тескари зарб усулини ўзлаштиришда эмас, балки мураккаб асарларни ижро этишда ҳам ўз самарасини беради деб ўйлаймиз.

Бастакорлар Р.Турсуновнинг «Нози карашма» ва М.Мирзавнинг «Дилрабо» куйларидан келтирилган парчаларда тескари зарб усулининг кенг қўлланилганлигини кўришимиз мумкин. «Дутор баёти»да рубоб ЛЯ-МИ-ЛЯ, «Дилрабо» куйида эса ЛЯ-РЕ-ЛЯ ноталарига созланган бўлиб, тескари зарб айнан МИ ва РЕ ноталарида ҳамда очиқ торларда амалга оширилади.

30-мисол

Дутор баёти

Тез, енгил

Ўзбек халқ куйи

31-мисол

Дилрабо

М.Мирзаев

Қувноқ

Қашқар рубобида кўп қўлланадиган штрихлардан яна бири бу триолли штрихдир. Триолли штрих мусиқада жуда кўп учрайди. Трио – (лотинча. «Tres» – сўзидан)– уч нотадан тузилган махсус ритмик шакл бўлиб, унинг узунлик миқдори шу турдаги, одатда икки нотага тенг⁹. Ўзбек мусиқасида бу «уфори» деб ҳам юритилади. Триолли штрих зарбларининг турли томонларга уриб чалинишининг гувоҳи бўламиз.

32-мисол

Анюта

Г.Гаврилин

Тез

⁹ Акбаров И.А. «Музыка луғати» Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 1987.

33-мисол

Тарантелла

Ж.Россини

Тез

34-мисол

Муқаддима

А.Мансуров

Қувноқ

35-мисол

Хоразм лазгиси

Шўх

Юқоридаги триолли штрихларни чалишда триоль товушларининг текис ва товуш баландлигининг бир хил чиқиши муҳимдир. Шундай бўлсада Ж.Россинининг

«Тарантелла», Г.Гаврилиннинг «Анюта» асарларида зарбларнинг кескинлиги, товушнинг қисқалиги билан характерли бўлса, А.Мансуровнинг «Муқадимма», ҳамда «Хоразм лазгиси» каби ўзбек куйларида эса зарблар у қадар кескин бўлмай, товушларнинг нисбатан юмшоқроқ чалиниши билан ажралиб туради. Чунки ўқувчилар бундай штрихли асарларни ижро этганларида юқорига берилган зарб товушининг тўлақонли чиқмаслиги ва чалинган ҳар уч товушнинг тизими жиҳатидан текис эшитилмаслиги, кўп кузатилади. Триолли штрихни узлуксиз тез суръатли асарларда чалиш бирмунча қийинчиликлар туғдиради. Бунда чап ва ўнг қўлларнинг бир-бирига мутаносиб ҳаракат қилишига эришиш керак. Буни секин суръатда аста-секин машқ қилиб ўзлаштиришга эътибор бериш зарур. Бу усулни чалишда овоз сифатига эришиш учун қашқар рубобининг 3-торида машқ қилиш яхши самара беради. Чунки, 3-торнинг бирмунча қалинлиги ва бу торда чалишнинг қийинлиги, ҳамда қолган 2-торга нисбатан юқорироқда жойлашганлиги ўнг қўлнинг имкониятларини максимал сарфлашга мажбур қилади. Бундай машқдан кейин эса 1- ва 2-торларда триолли штрих чалиш анча яхши ўзлаштирилади.

Юқорида биз асосий ижро штрихларини кўриб чиқдик. Бу штрихлар мизробли чолғуларга, хусусан қашқар рубобига хос бўлган ижро штрихлари эди.

Энди мусиқада мавжуд бўлган стаккато, легато каби мусиқий штрихларни кўриб чиқамиз. Бу штрихлар чолғулар туридан қатъий назар мусиқада аниқ қилиб белгиланган бўлиб, улар шу мусиқий асарнинг мазмун-моҳиятини, характерини очиб бериб, унинг бадий ифодалилигини оширадиган асосий омиллардан биридир. Бу мусиқий штрихлар фортепиано, чанг, гижжак, най, рубоб, скрипка каби барча чолғуларда шу чолғуларнинг бошқа ижро штрихлари ёрдамида амалга оширилади. Қуйида биз бу штрихларни қашқар рубобида ижро этиш усуллари кўриб чиқамиз.

Легато (ит. «legato» — «боғлаб», «силлиқлаб»)¹⁰ — композитор томонидан белгиланган бўлиб, уни айнан легато яъни товушларни бир-бирига боғлаб чалиш керак бўлади. Легато

¹⁰ Крунтяева Т.С, Молокова Н.В. «Словарь иностранных музыкальных терминов» Л. «Музыка». 1987.

товушларни маълум бир мазмун остига бирлаштиради. Буни амалга ошириш қашқар рубобида рез усулида ёки торни майин, юмшоқ зарб билан уриш усулида амалга оширилади.

Ўқувчига шу жумланинг ёки легато қўйилган қисмнинг мазмунини очиб бериш муҳимдир. Буни идрок эта олган ўқувчи зарб билан уриб чалинадиган товушларнинг ҳам бирига уланиб эшитилишига эриша олади.

36-мисол

Баҳор вальси

М. Мирзаев

Енгил, вальс суръатида

37-мисол

Мелодия

П. Чайковский

Ўртача тез

Стаккато (ит. «staccato» — «узиб-узиб»)¹¹ — энг характерли усуллардан биридир. Бу бир қарашда жуда оддий бўлиб кўринади. У торни мизроб билан кескин уриб, чап қўл бармоқлари ёрдамида тордаги овозни кескин ўчириш орқали амалга оширилади. Лекин **ff** чалганда ҳам **pp** чалганда ҳам стаккато усули қўлланилади. Бундай ҳолда ҳам товушнинг қисқа, аниқ ва шиддатли бўлишини сеза билиш муҳимдир, яъни **ff** чалганда мизробнинг ўртаси билан қаттиқ чалинса, **pp** да эса мизроб учи билан нисбатан паст овозда кескин уриб бунга эришиш мумкин. Ўнг қўл ҳаракат амплитудасининг қисқа бўлиши товуш кескинлигини таъминлаб беради.

¹¹ Ю.Евдокимов, И.Аҳмедов. Русча-ўзбекча қисқача музика терминлар лугати. Т., «Ўқитувчи» - 1970.

38-мисол

Кичик серенада

В. Моцарт

Тез, энгил

39-мисол

Мирзадавлат

Ўзбек халқ куйи

Тезроқ

Келтирилган мисоллардаги «стаккато» штрихлари ҳар қайси куйда ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, созанда бу штрихни ижро этишда асарнинг характеридан келиб чиқиши лозим.

Юқорида биз ижро штрихлари ҳамда мусиқий штрихларни ва уларни ижро этиш усулларини кўриб чиқдик. Таъкидлаб ўтганимиздек бу штрихлар ҳар бир асарда ўзига хос характерга

эга бўлиб, ўша асарнинг мазмун — моҳиятини очиб беришга қаратилган бўлиши мақсадга мувофиқдир. Айти пайтда муайян асар ижросида эса хилма-хил штрихлар йиғиндисини кузатишимиз мумкин. Бадиий ижрода штрихларнинг айнан хилма-хил алмашинуви ижрочидан билим ва маҳорат талаб этади. Штрихларни ижро этишда муסיқанинг турли характерда кескин ўзгариш ҳолатларида ва умуман маълум муסיқий жумлани тўлиқ очиб беришда ҳар бир штрихни ўз вақтида, тўлақонли ижро этиш асосий шартлардан биридир.

ҚАШҚАР РУБОБИДА ПОЗИЦИЯЛАР ВА УЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Позиция – (лотинча «position» - вазият) – Чолғуларда ижро этишда қўл вазияти¹².

Қашқар рубобидаги позиция бошқа торли мизробли чолғулардаги каби чап қўл кўрсаткич бармоғининг юқори ҳарракка нисбатан жойлашишига қараб аниқланади. Қашқар рубобда позицияларнинг ҳажми биринчи ва тўртинчи бармоқ ўртасидаги масофа билан белгиланади.

40-мисол.

Юқорида кўришиб турганидек бу масофа асосан кичик ва катта терция интервалини ташкил қилади. Агар қашқар рубобда биринчи торнинг 2-пардаси СИ – нотасига 1 бармоқ, ДО нотасига 2-бармоқ ва РЕ – нотасига 4 бармоқ қўйилса, бу бармоқларнинг 1-позицияда турганлигини билдиради.

Қуйидаги жадвалда қашқар рубоб позициялари ва уларда бармоқлар жойлашишини кўришимиз мумкин.

¹² И.Ақбаров «Муסיқа луғати». Тошкент, 1987.

The musical score consists of three staves. The first staff has a treble clef and a 3/4 time signature. The key signature has one sharp (F#). The score is divided into 14 measures, labeled I through XIV. Each measure contains a sequence of eighth notes, with the final note of each measure being a quarter rest. Fingerings are indicated by numbers 1, 2, 3, 4 above the notes. The sequence of notes in each measure is as follows:

- I: 1 2 4
- II: 1 2 4
- III: 1 3 4
- IV: 1 2 4
- V: 1 2 4
- VI: 1 2 4
- VII: 1 3 4
- VIII: 1 2 4
- IX: 1 2 4
- X: 1 2 4
- XI: 1 2 4
- XII: 1 2 4
- XIII: 1 2 4
- XIV: 1 2 4

Демак, қашқар рубобида ҳаммаси бўлиб, асосан 12 та, қайта ишланган рубобларда эса 14 тагача позициялар мавжуд. Асосий товушқаторнинг альтерация белгиси билан ўзгариши позицияни ўзгартирмайди, лекин бармоқларнинг жойлашиш тартиби, яъни аппликатура ўзгаради. Позицияларни ўрганиш ижрочининг юксак техник имкониятларига эришишида ва нота ўқиш жараёнида катта аҳамиятга эга. Чунки, мураккаб техник асарларни ижро этишда чап қўлнинг яхши ривожланганлиги, даستاني ва ундаги пардаларни яхши ҳис қилиши муҳим роль ўйнайди.

Ўқитишнинг дастлабки даврида ноқ бунга аҳамият бериш керак. Кўп ҳолларда ўқувчининг ижро кўникмаларини маълум даражада эгаллаган бўлишига қарамай, 2- ва 3- торлардаги пардаларни яхши билмаслиги ва шу торларда ижро этиладиган асарларда жиддий камчиликларга дуч келишини кўрамай. Бундай камчиликларни бартараф қилиш учун дастлабки даврлардан уч торда ижро этиладиган бир ёки икки октавали гаммаларни ўргатиб бориш яхши самара беради. Позицияни ва позициялар алмашинувини яхши ўзлаштириш ўқувчига

катта диапазонли мураккаб асарларни ва ундаги тез суръатли пассажларни ва чап қўл бармоқларининг катта интервалларга сакраши учун қулайлик яратиш билан бирга, унга нотага қараб чалишда қулай ижро усулларини мустақил равишда танлай олиш имкониятини беради.

Табиийки, чап қўлнинг даста бўйлаб ҳаракати натижасида позициялар алмашинуви юзага келади. Лекин, шунга қарамай қашқар ва афғон рубобларида позициянинг аҳамияти скрипка, ғижжак ёки рубоб примага ўхшаш чолғулардагидек эмас. Бунга сабаб, айниқса қашқар рубобда торларнинг ҳар хил, яъни металл ва ичакдан бўлганлиги, торларнинг учталиги ва уларнинг кварта-квинта интервалларида созланишидир. Шунинг учун позициялар алмашинувига албатта асарларнинг (куйнинг) тўлақонли чиқишига, мусиқий фикрнинг бўлиниб қолмасдан яхлит шаклда бўлиши ва бадиий қимматининг йўқолмаслигига асосланган ҳолда ёндошиш керак.

Қашқар рубобда позициянинг юқорилаб борувчи ва пастлаб борувчи алмашиш тури мавжуд. Энди айрим мисолларда позиция алмашинувининг ҳар икки турига бир хилда тегишли бўлган айрим алмаштириш усулларини кўриб чиқамиз.

41-мисол

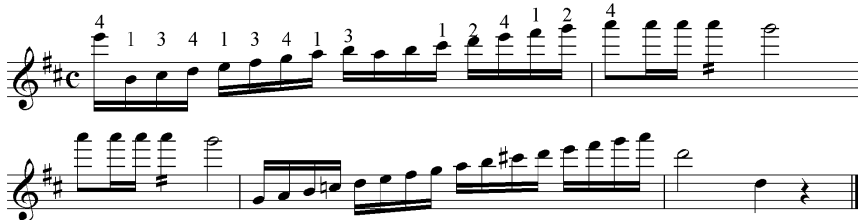

42-мисол

Ҳаракатда баракат

Тез

Н.Норхўжаев

Кўриниб турганидек бу мисолларда бармоқлар позицияларда кетма-кет алмашмоқда. Хроматик пассажларда позициянинг шу хилда алмашиви ҳаммага маълум. Бироқ худди шундай бўлакларни чалганда ўқувчиларнинг чап ва ўнг қўл ҳаракатларининг бир-бирига мос келмаслиги, товушларнинг аниқ чиқмаслигига сабаб бўлади. Асосан чап қўл бармоқларининг ишончли ҳаракат қилиши муҳимдир.

Бир бармоқнинг сирғалиб бошқа позицияга ўтиши ва яна шу бармоқ билан торни босиш усули.

43-мисол

Рақс

Ф.Қодиров

Енгил, қувноқ

44-мисол

Концерт

О.Абдуллаева

Тез

Бундай усул кўпроқ пастлаб борувчи позиция алмашувида ва каттароқ интервалли бўлакларда сакрашдан кейин қўйиладиган позицияда айнан шу бармоқ билан бошлаб кейинги пардаларга қулай аппликатурада бармоқ қўйиш мумкин бўлган ҳолатларда ишлатилади.

Катта интервалларга сакрашда дастлабки нотани бир бармоқ билан, навбатдагисини эса бошқа бармоқ билан позиция алмаштириш усули:

45-мисол

Каприс № 24

Н.Паганини

Тез

46-мисол

Концерт

О.Абдуллаева

Тез

Бунда сакралган нотага тушадиган бармоқ ҳам ундан кейин давом этадиган пардага қулайлик мақсадида танланиши керак. Худди шундай ҳолатларда сакралган нотага қўйилган бармоқ кўпинча кучлироқ босадиган биринчи бармоқ билан ёки ўқувчига фақат сакрашга қулай бўлган бармоқ билан чалинади. Айнан шундан кейинги бўлакларда ноаниқликлар, сифатсиз товушлар кузатилади. Шунинг учун ўқувчи асарни таҳлил қилишни бошланишидаёқ бундай жойларнинг бармоқлар жойлашишига қатъий риоя қилиши керак.

Яна бир пардани ўзида позиция алмаштириш усули ҳам мавжуд бўлиб, у асосан триолли штрихларда чалинадиган асарларда ва секин суръатли, майин асарларда иккита бир хил ноталарни икки хил жумлага (ёки группировкага) тегишли ҳолатларда ишлатилиши мумкин.

47-мисол

Булардан ташқари очиқ торлар ва паузалар ёрдамида позиция алмаштириш усуллари ҳам мавжуд бўлиб, уларни ҳам мақсадга мувофиқ равишда қўллаш мумкин.

АПЛИКАТУРА ВА УНИНГ ҚЎЛЛАНИШИ

Аппликатура – (немисча – «applicatur», лотинча - «applied» – қўймоқ, босмоқ) - Бирор мусиқа чолғуларини ижро қилганда бармоқларни тўғри қўйиш ва алмаштириш тартиби.¹³

Қашқар рубоб ижрочилигида ҳам аппликатура муҳим ўрин тутаети. Чунки қашқар рубоб товушқаторининг бир неча позицияларга бўлинганлиги асарни ҳар - хил аппликатурада чалиш имкониятини беради. Лекин ижрочиликда асосий мезон – асарнинг бадий қимматли ижроси бўлиб қолаверади. Шунинг учун аппликатурани танлашда шу нуқтаи назардан ёндошиш мақсадга мувофиқдир.

Қулай аппликатурани танлаш ўқувчига асарни ёдлаш ва ўзлаштириш жараёнида айниқса муҳим. Чунки айнан аппликатуранинг қулайлиги асарни эслаб қолиш жараёнини, ҳамда тез суръатли пассажлар ижросини енгиллаштирибгина қолмасдан концерт ва имтиҳонларда адашиб қолиш ёки эсан чиқариб қўйиш каби ҳолатларнинг ҳам олдини олади. Тажрибада кўп учрайдиган камчиликлардан бири, ўқитишнинг бошланғич даврида бунга яхши эътибор бермасликдир. Ўрта махсус ўқув юртларига келган ўқувчилар маълум даражада мусиқа маълумотига эга бўлиб, айрим ижро кўникмаларини ўзлаштирган бўлишади. Лекин, айнан шу даврда ўқувчиларнинг чап қўл бармоқларининг яхши ривожланганлиги, аппликатура талабларини бажара олмасликлари каби жуда жиддий камчиликлар кўзга ташланади ва кўп ҳаракатлар, машқлар натижасида бу камчиликлар тўғриланади. Бундан шундай хулоса қилишимиз мумкинки, аппликатура яъни

¹³ И.Ақбаров «Мусиқа луғати». Тошкент 1987.

бармоқларнинг пардаларда жойлашиши кўр-кўрона бўлмасдан, аниқ бир мақсадга йўналтирилган бўлиши керак. Бунинг учун ўқитувчи қашқар рубоб аппликатура асосларини билиши, хилма-хил ифода ва техник имкониятларни доимо ривожлантириб бориши, шунингдек ўқитувчилик фаолиятига доимо ижодий ёндошиши керак.

Янги нотаниш асар олинганда уни чуқур таҳлил қилиб чиқиб энг қулай, ҳар томонлама талабга жавоб берадиган ва шу билан бирга ҳар бир ўқувчининг индивидуал имкониятларини ҳисобга олган ҳолда аппликатурани танлаш керак. Бу албатта ўқувчининг ижро техникаси ошишида, чолғунинг техник ва колоритик имкониятини тўлароқ очиб беришда, мусиқий асарнинг ифодали ижро этишда зарур воситалардан биридир.

Ўқув жараёнида аппликатура танлашда чап ёки ўнг қўлнинг маълум камчилигини тузатиш мақсадида қулай аппликатурадан воз кечиш ҳолатлари мавжуд. Масалан 4-бармоқнинг (ёки бармоқлардан бирининг) яхши ҳаракатланмаслиги ёки пардани яхши боса олмаслик каби камчиликлар мавжуд бўлганида мақсадга мувофиқ тарзда ишлатиладиган аппликатурани қўллаш лозим.

48-мисол

49-мисол

Бу усул бармоқларнинг қамров доирасини кенгайтириш мақсадида қўлланилиши мумкин. Бу албатта, катта интервалларга сакраш пайтида бармоқларнинг жуда аниқ ва тез ҳаракатланишига олиб келади.

Маълум мусиқий бўлакни бир торда қулай аппликатура билан чапиш имконияти мавжуд бўлган бир пайтда айнан шу бўлакни ҳар-хил тордаги аппликатура билан чапиш усули:

50-мисол

Бахчакюрд

А.Герай

Тез

I-вар.

II-вар.

51-мисол

I-вар.

II-вар.

Бу усулда чап қўл бармоқларининг ҳар хил торлардаги ҳаракати ва ўқувчининг бошқа торлардаги пардалар жойлашишини яхши ўзлаштириб олиши билан бирга ўнг қўлнинг тордан торга ўтишда товуш чиқаришнинг сифатини ошириш учун фойдаланиш мумкин.

Маълумки, ҳамма ўқувчилар ҳам бундай кўникмаларни мустақил ўзлаштириб ёки камчиликларни машқлар ёрдамида бартараф қила олмайдилар. ўқитишнинг қуйи босқичларида

аппликатурага бундай ёндошиш доимий дарс жараёнида яхши ўзлаштирилади ва ўзининг яхши самарасини беради.

Анъанавий ижрочиликдаги аппликатура ўзига хос бўлиб, ўқувчининг муайян асарни ўзлаштиришда асосий омиллардандир. Яъни, танланадиган аппликатура ноталарни биринкетин босишда қулай бўлиши учун эмас, балки анъанавий ижрочиликка, ёки айнан шу асарга хос бўлган мусиқий безакларни (нола ва қочиришларни) ижро этиш имкониятларидан келиб чиққан бўлиши мақсадга мувофиқдир.

Кўп ҳолларда аппликатурага яхши аҳамият бермаслик ва бармоқларнинг тартибсиз қўйилиши натижасида чап қўлнинг умуман нотўғри шаклланиб қолиши, бармоқларнинг пардалардан узоқда бўлиши ёки пастга тушиб кетиши, уларнинг дастада рубобнинг косаси томонга қия ҳолатда босилиши ўрнига дастага тик, яъни, перпендикуляр ҳолатда босилиши каби, кейинчалик тузатиш қийин бўладиган камчиликларга олиб келади. Бу эса ўқувчининг яхши ижрочи бўлиб етишишига тўсқинлик қилади.

ГАММАЛАР ВА МАШҚЛАР. УЛАРНИНГ ЎҚУВ ЖАРАЁНИДАГИ ЎРНИ

Маълумки, муסיқий педагогиканиннг чолғу ижрочилик йўналишида гамма, учтовушлик ва машқлар ўқув жараёнининг ажралмас қисмидир. Уларни ўрганиш ва чалиш ўқув даврининг ҳамма босқичларида ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ундан турли босқичларда турли мақсадларда фойдаланилади.

Доимий равишда ўз устида ишламайдиган созанданиннг ижрочилик фаолияти тез тугаб қолиши мумкин. Чунки бу фаолият ижодий фаолият. Ижодий фаолият эса доимий изланишни, ижрочилик маҳорати устида мунтазам шуғулланишни талаб қилади. Шунинг учун ўз-ўзидан, нафақат ўқув жараёнида, балки ижрочилик фаолиятининг охиригача гамма, учтовушлик ва машқларнинг аҳамияти бирдай сақланиб қолаверади. Машҳур созандаларнинг фаолиятига назар ташлайдиган бўлсак, бунинг исботини яққол кўришимиз мумкин.

Композитор ва ўз даврининг етук созандаси машҳур пианиночи С.Рахманинов «Бир кун чалмасам ўзим биламан, икки кун чалмасам дўстларим билади, уч кун чалмасам тингловчилар билади» деганида, машқ қилиш, шуғулланишнинг қанчалик катта аҳамиятга эга эканлигини яна бир бор исботлаган эди.

Гамма ва арпеджиолар устида ишлаш жараёни фақат ўқувчининг техник имкониятларинигина ривожлантириш бўлиб қолмасдан, балки шу гаммалар ёрдамида ижронинг бадий ифодалилик кўникмаларини тарбияловчи воситалардан бири бўлиши лозим.

Энди қашқар рубобида чалинадиган гаммаларни қашқар рубоби созланиши ва имкониятларига асосланган ҳолда таснифлаб кўриб чиқамиз.

Уларни 6 турга бўлишимиз мумкин:

1. Бир торда очиқ тор қўлланилиб, чалинадиган бир октавали гаммалар;

2. Икки торда очиқ торлар қўлланилиб ҳар-хил позицияда чалинадиган бир октавали гаммалар;

3. Уч торда очиқ торлар қўлланилиб чалинадиган бир октавали гаммалар;

4. Уч торда бир позицияда чалинадиган бир октавали гаммалар;

5. Уч торда позициялар алмаштириб чалинадиган икки октавали гаммалар;

6. Хроматик гаммалар;

1) Бир торда очиқ тор қўлланилиб чалинадиган бир октавали гаммалар:

1-торда

Ля-мажор

ля-минор табиий

Гармоник

Мелодик

2-торда

Ми-мажор

0 1 3 1 3 1 3 4

ми-минор

0 1 2 1 3 1 2 4

Гармоник

0 1 2 1 3 1 3 4

Мелодик

0 1 2 1 3 1 3 4 2 1

3-торда

Си-мажор

0 1 3 1 3 1 3 4

си-минор табийй

0 1 2 1 3 1 2 4

Гармоник

0 1 2 1 3 1 3 4

Мелодик

0 1 2 1 3 1 3 4 2 1

Бу гаммалар орқали ўқувчи торларда товушлар жойлашиши ва позиция алмашинувининг турли усуллари билан танишади.

2) Икки торда очиқ торлар қўлланилиб, ҳар-хил позицияда чалинадиган бир октавали гаммалар:

Ми мажор

Ми минор табиий

Фа мажор

До мажор

Си мажор

Си минор

3) Уч торда очик торлар қўлланилиб чалинадиган бир октавали гаммалар:

До мажор

Ре мажор

Си мажор

4) Уч торда бир позицияда чалинадиган бир октавали гаммалар¹⁴.

а) 1-бармоқ билан бошланадиган гаммалар

До мажор

До минор табиий

¹⁴ Эслатма: Уч торда бир позицияда 1- ва 2- бармоқ билан чалинадиган гаммаларда рубобнинг учинчи тори СИ нотасига созланади.

Гармоник

1 3 4 1 3 4 2 3 | 1 4 3 1 4 3 1 |

III - сүм II - сүм I - сүм II - сүм I - сүм

Мелодик

1 3 4 1 2 4 2 3 | 1 4 3 1 4 3 1 |

III - сүм II - сүм I - сүм II - сүм I - сүм

Ре мажор

1 2 4 1 2 4 1 2 | 1 4 2 3

III - сүм II - сүм I - сүм h e a

Ре минор табиий

1 3 4 1 3 4 1 3 | 1 4 2 3

III - сүм II - сүм I - сүм II - сүм III - сүм

Гармоник

1 3 4 1 3 4 2 3 | 1 4 2 3

III - сүм II - сүм I - сүм II - сүм III - сүм

Мелодик

1 3 4 1 2 4 2 3 | 1 4 3 1 4 3 1

I - сүм II - сүм I - сүм II - сүм III - сүм

б) 2-бармоқ билан бошланадиган гаммалар¹⁵

Соль мажор

2 1 2 4 | 1 2 4 1 | 3 4 3 1 | 4 2 1 4 | 2 2 1 4 4

III - сүм II - сүм I - сүм II - сүм III IV - сүм I

¹⁵ Уч торда бир позицияда 1-, 2-бармоқ билан бошланадиган гаммалар аппликатураси бир хил.

Фа мажор

Соль минор гармоник

Мелодик

Фа минор гармоник

Мелодик

5) Уч торда позициялар алмаштириб чалинадиган икки октавали гаммалар¹⁶

а) 1-бармоқ билан бошланадиган гаммалар

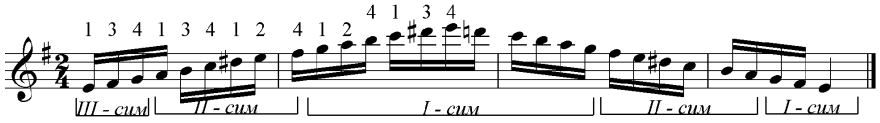
Ми бемоль мажор

¹⁶ Эслатма: Уч торда позициялар алмаштирилиб 1- ва 2- бармоқ билан чалинадиган икки октавали гамма ва арпеджиоларда ҳам бир хил аппликатура қўлланилади.

Ми минор гармоник

Мелодик

б) 2-бармоқ билан бошланадиган гаммалар

Ми мажор

Ре минор гармоник

Мелодик

Қашқар рубобида пардалар оралиғи юқори позицияларда нисбатан тор жойлашган бўлиб, бу позицияларда ижро этганда чап қўл бармоқлари терция қамровидан четга чиқиб, бармоқлар қамрови квартага етади. Бармоқларнинг бундай жойлашуви уларнинг мустхкамлигини янада оширади.

б) Хроматик гаммалар:

Си мажор бир октавали

Ре мажор икки октавали

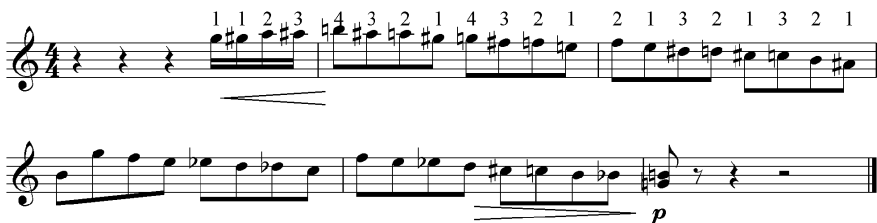

Мисол: 52

Қиличбозлар рақси

А.Хачатурян

Тез

Малумки, композиторлар ижодида хроматик пассажлар кўплаб учраб туради. Қашқар рубобида хроматик гаммалар асосан зич, жипслашган, изчиллик билан юқорилаб ёки пастрлаб борувчи аппликатура қўлланиши билан ажралиб туради. Бу гаммалар бармоқларнинг бир-бири билан чаққон ўрин алмашувини ва уларнинг пардаларидаги аниқлигини ривожлантиради. Кўриниб турганидек хроматик гаммаларни қашқар рубобида барча торларда чалиш мумкин.

Гамма ва машқлар дастлабки босқичларда рубобни тўғри ушлаш ва овоз чиқариш, оддий штрихларни ўзлаштириш ва

чап қўлни даста бўйлаб ҳаракатлантириш каби енгил малакаларни ўрганишда ёрдам беради.

Кейинги босқичларда эса товуш чиқариш техникаси, мураккаб пассажлар ва штрихларни ўзлаштиришда муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Гаммалар ва машқлар устида ишлаш ўқувчининг тайёргарлиги ва унинг олдига қўйилган вазифадан келиб чиққан бўлиши керак. Бирон-бир кўникмани ўзлаштиришда машқларни секин суръатда чалиб ўрганиш ва кейин тез суръатга ўтган маъқул. Масалан, маълум бир штрих устида ишлаганда шу штрихни қайси гамма ёки машқ воситасида ва қандай ижро услубидан фойдаланиб ўзлаштириш мумкинлигини аниқлаб, кейин уни амалга ошириш керак. Бинобарин бармоқларнинг тордан-торга ўтиш тезлиги ва катта интервалларга аниқ сакраш кўникмаларини ўзлаштиришда учтовушликлар ва уларнинг айланмалари ҳамда шу асосдаги машқларни ҳар-хил штрихлар ва ҳар-хил суръатларда чалиш мумкин.

Ҳар қандай машқ ёки гамма аниқ мақсадга йўналтирилган бўлиши керак. Акс ҳолда ўқувчи қанча кўп шуғулланмасин керакли натижага эриша олмайди. Тажрибада бундай ҳоллар жуда кўп учрайди. Шунинг учун ўқитувчи, ўқувчига мақсадни аниқ тушунтира билиши керак. Айрим ўқитувчилар ўқувчилар билан ишлашда кўпинча фақат асар устида ишлаб ёки айнан ўша асарнинг қийин бўлган қисмини қайта-қайта чалдирадилар, лекин кутилган натижага эриша олмайдилар. Бундай пайтда албатта камчиликлар сабабини аниқлаш керак. Камчиликни бартараф қилиш учун аниқ мақсадга йўналтирилган машқ ва гаммалардан фойдаланиш яхши натижа беради.

Тажрибали ўқитувчилар янги асарни таҳлил қилаётганларидаяёқ ўқувчига асарни назарий жиҳатдан тўлиқ тушунтириб, ўқувчининг олдига аниқ вазифа қўядилар ва керакли кўрсатмалар берадилар, асосий эътибор бериладиган жиҳатларини тушунтириб, қандай машқлар чалиш кераклигини аниқлайдилар. Агар ўқувчи унга берилган вазифани ва пировард натижани тўлиқ тасаввур қила олса дарс пайтида ҳамда мустақил ишлаш жараёнида аниқ бир мақсадга йўналтирилган машқлар ёрдамида кўзлаган мақсадга эриша олади.

Машғулотларда ўқувчига унинг хатоларини аниқ тушунтириб кўрсатиб бериш, хатоларни тез бартараф қилишда жуда

катта аҳамиятга эга. Бирон бир кўникмани ўзлаштиришда машқ ёки гаммаларни маълум вақт мобайнида икки ўқувчига бир вақтда, ёки ўқитувчи билан ўқувчининг бир вақтда чалиш тажрибасининг яхши самара бериши аниқланган. Айниқса ўқитишнинг дастлабки даврларида ўқувчи мустақил равишда узоқроқ вақт бирон-бир гамма ёки машқни чала олмайди. Бунга унинг сабри ва чидамлилиги етишмайди. Агар юқоридаги усулдан фойдаланилса, ўқувчига биринчидан қизиқарли бўлади, кучини максимал сарфлаб шуғулланиш қобилияти шаклланади, иккинчидан эса ўқитувчи унинг хатоларини бир вақтда дарҳол тўғрилаш имкониятига эга бўлади. Гамма ва машқларни бир неча ўқувчи бир хил штрих, динамика ёки суръатларда чалиш усулида ўқувчининг фақатгина техник камчиликлари бартараф қилинмасдан, балки унинг ритмни сезиш, ансамбль ижрочилиги кўникмалари ва эшитиш қобилияти ҳам ривожланади.

Машқ, гамма ва учтовушликларни чалиш ўқувчи учун ўқитувчи томонидангина буюрилиб ва ўқувчи мажбурий бажарадиган машғулот бўлиб қолмаслигига эътибор бериш керак. Ўқувчига бунинг қанчалик аҳамиятли эканлигини бутун ўқув даври мобайнида, амалий машғулотларда узлуксиз равишда сингдириб бориш керак-ки, токи ўқувчи бу машғулотларнинг зарурийлигини тушуниб етсин.

Маълумки, ўқув давлари орасида маълум вақтларда ҳар-хил таътиллер мавжуд. Бу таътиллерда ҳамма ўқувчилар ҳам ўз устида бир хил мустақил шуғулланмайдилар. Шунга ўхшаш ҳар хил танаффуслардан кейин ҳар қандай созанданинг техник имкониятлари бир оз пасаяди. Агар ўқувчида гамма, учтовушлик ва машқларни чалиш онгли равишда зарурат даражасига айланса, бу унга келажакда ижрочилик формасини шакллантириб, уни сақлай олиш имкониятни беради. Шунинг учун ҳам ижрочилик фаолиятида гамма, учтовушлик ва машқларнинг аҳамияти беқийсдир.

МУСИҚИЙ БЕЗАКЛАР ВА УЛАРНИ ИЖРО ЭТИШ УСУЛЛАРИ

Ҳар бир халқнинг муסיқаси ҳамда композиторлар яратган асарлар бой муסיқий безакларга эга. Муסיқий безакларсиз муסיқа ўзининг тўлиқ мазмун моҳиятига эга бўлмайди. Муסיқий безаклар куйни ҳар томонлама бойитибгина қолмасдан, унинг характерини очиб беришда жуда катта роль ўйнайди. Муסיқий безаклар ҳар-хил мелизмлар ва қочиримлардан иборат.

Мелизмлар «трель», «форшлаг», «мордент» ва «группетто» деб номланади ва деярли барча халқлар куй ва қўшиқларида ҳамда композиторлар ижодида жуда кенг қўлланилади. Шашмақом асарлари ва мумтоз ўзбек куйларида учрайдиган безаклар мелизмлар деб аталиши билан бирга «қочирим», «нола» деб ҳам юритилади. Қочирим, нола миллий муסיқий безакларнинг барчасини ўз ичига олади: «бидратма», «сайқаллар», «тўлқинлантириш», «нахшлаг», «кашиш», «молиш» шулар жумласидан бўлиб, улар миллий муסיқамизни ҳаққоний жаранглашига ва куй оҳанглари жозибасини тўлиқ очиб беришга ёрдам беради.

Ўзбекистон консерваторияси анъанавий ижрочилик кафедраси профессор-ўқитувчиларининг илмий-педагогик изланишлари натижасида шашмақом асарлари намуналарининг қашқар рубобидаги ижрочилиги борасида ибратли ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, кўплаб куй ва ашулалар қашқар рубоби ижроси учун мослаштирилиб ундаги безаклар аниқ қилиб белгиланиши, чолғу ижрочилиги педагогикасида яхши натижаларга эришишда асосий омиллардан бири бўлиб қолмоқда.

Энди мелизм ва қочиримларни ҳар бирини алоҳида шу билан бирга улар ўртасидаги фарқли ва ўхшашлик томонларини солиштириш мақсадида ёнма-ён мисолларда кўриб чиқамиз.

Улардан форшлаг (нем. «vorschlag» - «олдиндан», «босим олдиндан уриш»)¹⁷ – асосий нота олдига кичик ноталар билан ёзилиб, битталиқ форшлаг ва қўш форшлаг турларига бўлинади. Битталиқ форшлаг («қисқа форшлаг» деб ҳам юритилади) юқорига қисқа зарб билан асосий нота чўзими ҳисобига чалинади. Битталиқ форшлаг анъанавий ижрочиликда «зарби паррон», яъни «учма зарб»¹⁸ деб ҳам юритилади ва композиторлар ижодида ҳам анъанавий ижрочиликда ҳам жуда кўп қўлланилади.

53-мисол

Рақс

Г.Артемовский

Ўртача тез

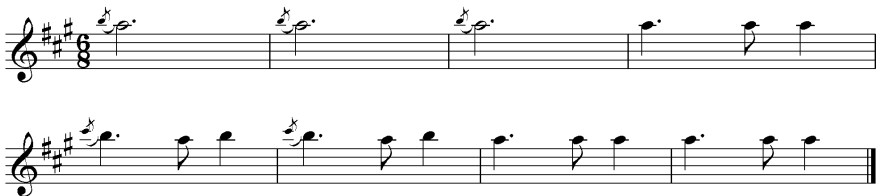

54-мисол

Шахло

Р.Турсунов

Шошилмасдан

¹⁷ И.Ақбаров «Музыка луғати» Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Т., 1987.

¹⁸ С.Тахалов «Афғон рубобини чалишга ўргатиш методикаси асослари». Т., Ўқитувчи, 1983.

55-мисол

Саёҳатнома

М.Бафроев

Тез, жадал

Юқоридаги мисолларда келтирилган форшлагларни чалганда ўқувчилар кўпинча форшлаг чўзимининг қисқалигини дастлаб ҳис эта олмайдилар. Бунда ўқувчининг асосий эътиборини аввало ўнг қўлнинг ҳаракат амплитудаси қисқа бўлишига ва форшлагнинг асосий нотага нисбатан баланд ёки қўпол чиқиб қолмаслигига қаратиш лозим.

«Кўш форшлаг» асосий нота олдига икки кичик ноталар билан ёзилади ва пастга тепага бериладиган зарб билан қисқа ижро этилади.

56-мисол

Анитра рақси

Э.Григ

Енгил

57-мисол

Фантазия № 2

У.Ҳожибеков

Ўртача тез

Амалиётда форшлаглам ҳар-хил суръатли асарларда кўп учрайди, шунинг учун унинг узун-қисқалиги ва қайси товуш ҳисобига чалиниши, баъзан асар характеридан келиб чиқади. Яъни айрим каденцияларда, ёки эркин ижро этиш мумкин бўлган бўлакларда, мусиқани ифодали ижрога эришиш мақсадида форшлаглам бирмунча кенгроқ чалинадиган ҳолатлар ҳам учраб туради. Худди шундай форшлаглам тремоло усули билан ҳам ижро этилади.

«Нахшлаг» – (нем. «Nachschlag» – олдинги нота чўзими ҳисобига чалинадиган безак тури)¹⁹ қашқар рубобида ва кўпгина мизробли чолғуларда кенг қўлланиладиган мусиқий безаклардан бири. Асосий товушдан кейин ёзиладиган кичик ноталар билан белгиланади.

Форшлаглам асосий товушдан олдин ҳар бир товушни мизроб билан уриб ижро этилса, нахшлаг асосий товушни мизроб билан уриб ундан кейинги товушларни асосий товуш садоси остида ижро этиш билан фарқланади. Бу кўникмани ўзлаштириш ҳам мураккаб ижро усулларида ҳисобланиб, асосан чап қўл бармоқларининг торларни яхши ҳис қилиши ва ҳаракатларини назорат қила олиш муҳимдир.

Навбатдаги безак – «мордент» (ит. «mordente» – «ўткир», «учи ўткир»)²⁰ асосий товушни бир тон ёки ярим тон юқоридаги ёки пастдаги товуш билан ижро этилади. У қўйилган товуш чўзими ҳисобига ижро этилади. Мордентнинг ҳам бир неча турлари мавжуд.

1. Оддий мордент

58-мисол

¹⁹ Крунтяева Т.С, Молокова Н.В. «Словарь иностранных музыкальных терминов». Л. «Музыка». 1987.

²⁰ И.Ақбаров. «Музыка лугати» Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Т., 1987.

ёзилиши

ижро этилиши

2. Чизиқчали мордент

59-мисол

ёзилиши

ижро этилиши

3. Қўшалоқ мордент

60-мисол

ёзилиши

ижро этилиши

4. Чизиқчали қўшалоқ мордент

61-мисол

ёзилиши

ижро этилиши

Мордентларни ижро этганда товушларнинг текис эшитилишига эътибор бериш керак. Чунки тез суръатли асарларда пастга-юқорига бериладиган зарбларнинг аниқ чиқмаслиги натижасида мордентлар ноаниқ ижро этилади. Бундан ташқари мордентлар жуда енгил характерга эга. Айнан шу енгиллик билангина, у мусиқани безайди. Бунинг учун ўқувчи билан шу асарни мусиқий таҳлил қилиш (айниқса

Европа классиклари асарларини) асарнинг характерини очиб беришда, ҳар бир элементнинг аҳамиятини тушуниб етишга, хусусан мордентни керакли даражада ижро этишга олиб келади.

«Сайқал»²¹ – қашқар рубобда анъанавий ижрочиликда жуда кенг қўлланиладиган безак турларидан бири. У мордент белгисининг устига + белгиси қўйиб ифодаланади. Унинг 4 тури мавжуд. Мордент билан сайқалнинг асосий фарқи, агар мордентнинг барча товушлари мизроб билан урилиб ижро этилса, сайқал фақат бир зарб билан уриб, қолганлари эса шу зарб садоси остида чап қўл билан торни босиш йўли билан амалга оширилади. Сайқални ижро этишнинг асосий хусусияти зарб берилган товушнинг садосини ўчириб қўймасликдан иборатдир. Бунда зарб берилган пардани босиб турган биринчи ёки иккинчи бармоқ пардадан кўтарилмасдан ўзига хос глиссандолаш орқали оҳангнинг узилмаслигига ва кейинги товуш оҳангига уланишига олиб келиши керак бўлади.

Кенг тарқалган мелизмлардан бири «трель» – («trillore» – «титрамоқ», «тебранмоқ»)²² – қарийиб, барча торли ва пуфлама чолғуларда қўлланилади.

62-мисол

Эскэрани

С.Рустамов

Тез

Трель қашқар рубобда пастга ва тепага тез суръатдаги тремоло каби тезликда чалинади. Тажрибада ўқувчилар трель чалганда ўнг ва чап қўллар ҳаракатининг бир-бирига мос келмаслиги

²¹ Сайқал – халқ амалий санъатида кенг қўлланиладиган атамалардан бири. Асарга жило бериш, сайқал бериш маъносига. Мусиқада ҳам шу маънода ишлатилади.

²² И.Ақбаров «Музыка луғати». Ф.Фуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Т., 1987.

кузатилади. Трелни, айниқса қашқар рубобда яхши ўзлаштириш керак. Сабаби, ҳозирги замон ижрочилик репертуарининг кенгайиши ва замонавий мусиқамизнинг, хусусан замонавий эстрада куй ва қўшиқларининг ривожланиши ҳам миллий чолғуларда ижрочилик санъатининг ривожланишига ўзининг ижобий таъсирини кўрсатмоқда. Бундай куй ва қўшиқлар мусиқаларини маълум бир йўналишда жуда енгил ҳаракатлар билан нафис ижро этишни талаб қилади. Бундай асарларда трель безашнинг бошқа элементлари билан ҳамоҳанг тарзда жуда кенг ишлатилишининг гувоҳи бўламиз.

63-мисол

Кел энди

С.Азизбоев

Тез

64-мисол

Дил сўз

А. Олимов

Тез

Композиторлар ижодига мансуб асарларни ижро этганда трель асосан биринчи ва иккинчи бармоқлар ёрдамида амалга оширилади. Лекин, юқорида келтирилган С.Азизбоевнинг «Кел энди», А.Олимовнинг «Дил сўз» каби ҳозирги замон эстрада куй ва қўшиқлари ижросида эса бошқа бармоқларнинг

ҳам жуда энгил бўлиши талаб қилинади. Бу мисолларда трель қилинадиган товушларга, асосан иккинчи бармоқ қўйилган бўлиб, трель учинчи ва тўртинчи бармоқлар билан амалга оширилади. Бундан ташқари биз ўқувчиларга трелни доимий равишда барча бармоқлар билан машқ сифатида чалишни тавсия қиламиз. Бундай машқ бармоқларнинг энгил ҳаракатланишига олиб келади.

Трель анъанавий ижрочиликда «бидратма» деб ҳам юритилади. «Бидратма»нинг ўзига хос томони шуки, мизроб билан уриб чалиш билан бирга фақат бир зарб садоси остида ҳам ижро этиш мумкинлигидир. Бунда трель белгиси устига + белгиси қўйилади. Кўпинча ўқувчилар сайқал ва бидратмани ижро этганларида, асосий нота садосини сўндириб қўядилар. Бу кўникмаларни ўзлаштириш жуда мураккаб жараён бўлиб, мунтазам шуғулланишни ва кўп мусиқа тинглашни талаб этади.

65-мисол

ёзилиши	ижро этилиши	ёзилиши	ижро этилиши
			

66-мисол

Ўзбек халқ куйи

«Тўлқинлатиш» – вокал ижрочиликда ҳамда барча чолғулардаги каби қашқар рубобда ҳам кенг қўлланиладиган усул. У тор устида чап қўл бармоқлари билан торни тўлқинлатиб ижро этилади.

Тўлқинлатиш куйни ифодавийлик хусусиятини оширади, товушларни майин, оҳангдор ва жозибали эшитилишини таъминлайди.

Тўлқинлатиш композиторлар ижодидаги асарларда, шашмақом асарларида, ҳамда эстрада куй ва қўшиқларида кенг қўлланилади, лекин композиторлар асарида бу махсус белги билан белгиланмайди. Созанда асарни пухта ўзлаштиргач, уни

ҳар қандай катта чўзимли тремололарда ёки мусиқий жумлаларда эмас, балки мантиқий фикрдан келиб чиққан ҳолдагина қўллаши керак бўлади. Бу борада албатта тажрибали ўқитувчи — созандалар тажрибасига таяниш мақсадга мувофиқдир. Тўлқинлатиш анъанавий ижрочиликда, шартли равишда нота устига тўлқинсимон чизиқ билан белгиланади.

67-мисол

Тонг

А.Исмоилов

Шошилмасдан

68-мисол

Эшвой

Ўзбек халқ куйи

Вазмин

Композиторлар асарларида «глиссандо» номланишдаги мелизм қўлланилади. «Глиссандо» (ит. «glissando» — «сирғанма») ²³ — бир товушдан иккинчи товушга сирғалиб ўтиш. Кўпгина чолғуларда бўлгани каби қашқар рубоби ижрочи-лигида ҳам глиссандо қўлланилади. Қашқар рубобда глиссандо чап қўл бармоғини даста бўйлаб пастга ёки юқорига

²³ Ю.Евдокимов, И.Аҳмедов. Русча-ўзбекча қисқача музика терминлар луғати. Т., «Ўқитувчи». 1970.

сирғалтириб амалга оширилади. Бу усул барча мизробли чолғуларда ва камонли чолғуларда чап қўл билан сирғалтириб ижро этилади. Катта интерваллар орасидаги глиссандо асосан биринчи бармоқ билан чалинади. Кичикроқ интервалларда бошқа бармоқларда ҳам ижро этиш мумкин. Бунда сирғалаётган бармоқ товушни сўндириб қўймаслиги ва рафон ҳаракат билан нота чўзимига мос вақтда иккинчи нотага етиб келиши керак бўлади.

69-мисол

Саёҳатнома

М.Бафоев

Тез

70-мисол

Туш манзаралари

Д.Сайдаминова

Шошилмасдан, салобатли

Дилором Сайдаминованинг «Туш манзаралари» асаридан келтирилган парчадаги секунда интервалидаги глиссандолар мизроб билан рез усулида, чап қўл билан эса «кашиш»²⁴ усулида, яни торни кўтариш йўли билан амалга оширилади.

Қашқар рубобида чап қўл даста бўйлаб сирғалиб глиссандо қилганда ўнг қўл билан рез қилинади лекин, айрим ҳолларда ўнг қўл билан биринчи товушга зарб берилгач шу товуш садоси остида ҳам глиссандо амалга оширилади. Бу усул шашмақом ва ўзбек халқ мумтоз куйларини ижро этганда кўп қўлланилади. Бунда глиссандо қилиб тушиладиган товуш устига + белгиси қўйиб белгиланади²⁵ ва бу безак тури «молиш» (форс. «молаш» – «силамоқ») деб аталади.

²⁴ «Кашиш» кейинги бетга қаранг.

²⁵ С.М.Тахалов «Афғон рубобини чалишга ўргатиш методикаси асослари» Т. Ўқитувчи, 1983.

Нағмаи Орази Наво

Ўзбек халқ куйи

Сокин

Созанда бу безакни дастлаб ўрганиш жараёнида глиссандолашнинг даврийлигини сеза олмаслиги натижасида унинг сохта ва қуруқ жаранглаши кузатилади. Молишни ижро этишни пухта ўзлаштириш учун аввало ўқувчи, шу асарни чуқур англаган бўлиши, куйнинг ҳар бир жумласи ва элементларини ҳис қила олиши муҳимдир.

Бу усуллар ашула йўлларида учрайдиган ва камонли — торли чолғуларда чалинадиган майда, енгил нолаларни қашқар рубобида ижро этиш имкониятини беради.

Мизробли чолғуларда қўлланиладиган безак усулларидан яна бири бу — кашиш (форс. «кашидан» — «тортмоқ»). Қайд этилган миллий мусиқий безаклар қадимдан хонанда - созандалар томонидан доимий ишлатилиб келинган. Н.Миронов ўзининг «Ўзбеклар мусиқаси» («Музыка узбеков») китобида халқ ҳофизлари томонидан куйланган кўшиқларда овоз билан ўзига хос глиссандо қилиб куйланиши ва бу халқ тилида «кашиш» деб аталиши айтиб ўтилади.²⁶ Бу усул қашқар рубобда торни бармоқлар билан юқорига кўтариб чалиш усулида амалга оширилади. Бунда бир товушни ўзида бир тонгача пастга ёки юқорига глиссандо қилиб унинг баландлигини ўзгартириш мумкин. Бу тремоло усулида ва якка зарблар усулида ҳам ижро этилади. Юқорига глиссандо қилганда торни юқорига кўтаришни бошлаш билан бир вақтда ўнг қўл билан тор рез ёки якка зарб усулида чалинади. Пастга

²⁶ Н.Миронов «Музыка узбеков». Ўзбекистон давлат нашриёти. Самарқанд. 1929.

глиссандо қилганда эса тор аввал чап қўл бармоғи билан кўтарилиб тушаётган пайтдан бошлаб мизроб билан чалинади. Бунда кўтарилаётган парда 2- ёки 3- бармоқ билан босилиши, шу пардага ёнма-ён бўлган парда эса 1- бармоқ билан босиб турилиши ва торни кўтарганда 2-, 3- бармоққа ёрдам бериши керак бўлади. Бу усул ниҳоятда мураккаб усуллардан бири бўлиб, кўп машқ қилиш билан бирга кўп эшитишни талаб қилади. Ўқувчига айнан чалиб кўрсатиб бериш ёки магнит ёзувларидан кенг фойдаланиш керак бўлади. Айниқса, глиссандони қандай интервалга эга бўлиши фақат ижрочининг эшитиши орқали тартибга солинадиган жараён. Бундан ташқари чап қўл бармоқларининг торни сезиш малакасини ўзлаштириш ҳам асосий омилларидан биридир. Чунки, дастлабки ўрганиш даврида бармоқларининг торни сезмаслиги натижасида торлар бармоқлар остидан икки томонга ажралиб чиқиб кетиши ёки торлар бирлашиб қолиб, товушнинг оҳангдорлиги, жаранги йўқолишига сабаб бўлади.

Тошкент Давлат Консерваторияси собиқ профессори С.М.Тахалов қочиримларни хусусан «кашиш»ни нотага тушириш борасида таҳсинга лойиқ ишларни амалга оширганлар. Шунга қарамаздан ҳозирги кунда ҳам анъанавий ижрочилик амалиётида чолғуларда ўқитиш ва ўргатиш кўпроқ оғзаки анъанада давом этмоқда. Шунинг учун бундай безакларни мукамал эгаллаш учун ўқитувчи ўқитишнинг дастлабки босқичлариданоқ ўқувчининг эшитиш қобилиятини ривожлантириб бориши керак. Бу ўринда кичик ҳажмли содда ва енгил бўлган халқ куйларини доимий ўқув репертуарига киритиб, мунтазам ва маълум мақсад асосида шуғулланиб бориш ўқитишнинг кейинги босқичларида анъанавий ижрочилик маҳоратини пухта эгаллашга замин бўлади.

Қашқар рубоб аппликатураси бобида, кўриб чиққанemizдек анъанавий ижрочиликдаги аппликатура ўзига хос. Бу албатта шу куйни тўлақонли ижросини таъминлаш билан бирга юқоридаги безакларни ижро этиш имкониятларидан келиб чиқади. Бу индивидуал характерга эга бўлиб, ўқувчининг ижро имкониятларига ва касбий тайёргарлигига қараб танланиши мақсадга мувофиқдир.

Юқорида айтиб ўтганимиздек миллий мусиқамизнинг мусиқий безаклари, айнан интонацион аҳамиятга ҳам эга

бўлиб уларни дуч келган жойда қўллаш куйнинг лад тузилмасини ўзгартириб юбориши мумкин. Амалиётда ҳамма шашмақом асарлари ва бошқа ўзбек мумтоз куйлари бундай белгилар билан тўлиқ нотага олинмаган. Нотага олинмаган куйларни яъни нота ёзувида акс эттирилмаган асарларни ўрганишда ва ижро этишда қочиримларни куйни бузмайдиган ёки имкони борича куйни тўлиқроқ очиб берадиган ҳолатда қўллаш мақсадга мувофиқдир. Айрим ўқувчи-созандалар бу безакларни ўзини алоҳида ўзлаштириб оладилар ва кераксиз жойларда қўллайдилар. Бу эса ўқувчининг мукамал созанда бўлиб етишишида ўзининг салбий таъсирини ўтказиши мумкин.

ИЖРОЧИЛИКНИНГ БАДИИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ УСТИДА ИШЛАШ

Маълумки, ҳар қандай мусиқа асари бу бадиий асар. Уни бадиий асар даражасида ижро этиш созандадан пухта билим ва юксак маҳорат талаб қилади. Ўқитувчи бўлғуси созандани тарбиялар экан унда шу чолғуга нисбатан меҳр уйғота олиши керак. Бунинг учун ўқитишнинг дастлабки даврлариданоқ имкони борича шу чолғуда яхши жаранглайдиган, ўқувчига ёқадиган асарларни ўқув режаси таркибига доимий киритиб бориш лозим. Асарлар устида ишлаганда ўнг қўл билан бериладиган ҳар бир зарб орқали яхши товуш ҳосил қилинишига эътибор бериш керак. Чунки, созанда товушининг кучи ва сифати ижрони бадиий ифодаляйдиган асосий мезонлардан биридир. Созанданинг ижро техникаси қанчалик юқори бўлмасин, агар у асарнинг бадиий хусусиятларини очиб бера олмаса тингловчида яхши таассурот қолдира олмайди. Бунинг учун созанда ўз чолғусини яхши билиши ва ижро услубларининг ифодалилик хусусиятларини яхши эгаллаган, уларни керакли даражада қўллай билиш, ҳамда тиниқ, оҳангдор товушни ҳосил қила олиши ва уни бошқара билиш каби малакаларни тўлиқ ўзлаштирган бўлиши керак.

Бундай малакаларни ўзлаштириш бирмунча мураккаб бўлиб, муайян вақт талаб этади. Тажрибада ижро техникаси юксак даражада, лекин куйни ҳис қила олмайдиган созандалар учраб туради. Чолғу ижрочилиги синфида ўқитувчи ўқувчи билан шуғулланар экан, ҳар бир машғулотда ўқувчининг мусиқани ҳис қила олиш ва уни сезиш каби нозик туйғуларини узлуксиз равишда тарбиялаб бориши керак.

Ўқув даврида маълум ўқув режасидаги куйларни ўрганиш жараёнида ўқувчининг мусиқий онгини ўстириш, хотирасини

ва ритмни ҳис қилиш ҳамда эшитиш қобилиятларини ҳам тарбиялаб, ривожлантириб боришга алоҳида эътибор қаратилмоғи лозим. Бунинг учун ўқитувчининг ўзи дарс жараёнига ижодий ёндошиб ўқувчиларни синчиклаб кузатиб бориши ва мақсадга эришишнинг ҳар-хил имкониятларини топиши мумкин. Шулардан айримларини кўриб чиқамиз.

1. Ўқувчига бирон-бир асарни ўқитувчининг ўзи ижро этиб бериб, биргаликда таҳлил қилиш ва ўқувчиларга бадиий томонларини тушунтириб, аниқроқ очиб бериш; асардаги мусиқий жумлаларни образли қиёслаб, уларни ўқувчининг ҳис туйғуларни орқали тушунтириб бериш.

2. Магнит тасмаларидаги куй ва қўшиқларни ўқувчилар билан тинглаб, муҳокама қилиш ёки бир асарни қашқар рубобдаги 2-3 хил ижроларини солиштириб, уларнинг фарқларини, камчиликларини ва афзалликларини тушунтириб бериш.

3. Иложи борича дастурдаги асарлар билан бир қаторда ўзбек халқ куйларидан бирон-бир асарни ҳамма ўқувчилар билан нотасиз, оғзаки анъанада ўрганиш ва чалиш.

4. Ўқув муассасаси доирасида ва ундан ташқаридаги концертларда қатнашиш, ҳамда тинглаш. Концертдан кейин албатта ўқитувчи концерт ижрочилигини таҳлил қилиб бериши ва ундаги яхши томонларни ўқувчиларга кўрсатиб бериши ўзининг яхши самарасини беради. Лекин, шунга қарамаздан тажрибали созанда-ўқитувчиларнинг таъкидлашларича ўқувчига тушунтирилаётган мусиқани ўқитувчининг ўзи қандай тушунтирган бўлса шундай ижро этиб кўрсатиб бериши ўқувчининг материални тез ўзлаштиришида энг асосий омилардан биридир.

5. Фақатгина қашқар рубоб асарларини таҳлил қилмасдан, бошқа чолғулардаги ижроларни концертда ёки магнит ёзувларидан эшитиш ва уларни таҳлил қилиш. Худди шу ижродаги асарни қашқар рубоб ижросида эшитиш ва улардаги бадиий ифодалилик имкониятларини, воситаларини ва штрихларни солиштириб кўриш ва таҳлил қилиш, кабилардир.

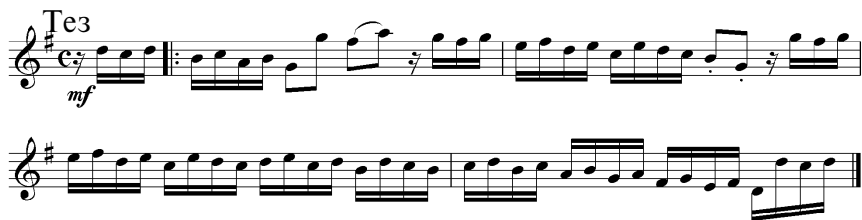
Биз штрихлар бобида ҳар бир штрих муайян асарда ҳар-хил характерга эга деб, айтиб ўтган эдик. Европа классиклари асарларини қашқар рубобда ижро, этганда аввало ўқувчи асар

ва асарнинг муаллифи, яратилган даври, жанри ва йўналишини тушуниб етгандагина асарнинг бадиий характери ечиб бера олади. Масалан, Европа классиклари асарларини ижро этганда товуш майин, тиниқ, оҳангдор сифатларга эга бўлиши керак. Бунда зарб мизробнинг ўртаси билан берилиб, чап қўл бармоқлари билан пардаларни аниқ ва қаттиқ босиш керак бўлади. Ўнг қўл ҳаракати амплитудаси қисқа ва енгил бўлса, ўзбек халқ куйлари ва шашмақом намуналарида эса шу зарб ҳарракка нисбатан яқинроқ жойда урилиб, жарангдор, тиниқ товушга эришилади.

72-мисол

Прелюдия

Г.Гендель

73-мисол

Дил куйласин

М.Мирзаев

Худди шунга ўхшаш триолли штрих ҳам ўзбек рақс куйларида бутунлай бошқа характерга эга бўлиб товушларни пастга-тепага уриш тартиби ҳам турлича бўлади. Рус композиторлари ва Европа классикларининг асарлари ёки озарбайжон композиторлари асарларида эса бу штрихнинг характери қатъий триоль кўринишига эга бўлади.

74-мисол

Тарантелла

С.Алескеров

Жуда тез

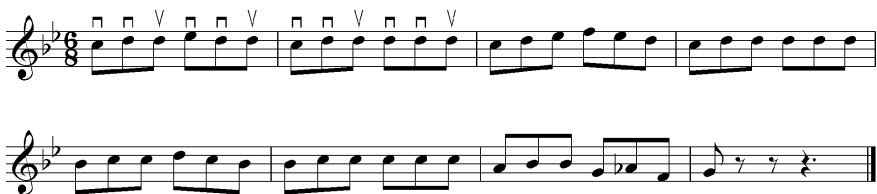

75 - мисол

Кўшиқ ва рақс

Н. Савинов, С. Калонов

Ўргача

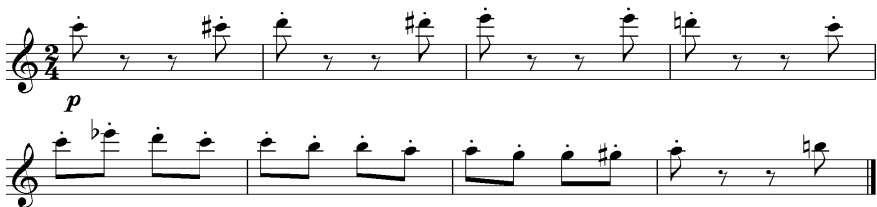
Бундан ташқари паузалар ҳам куйнинг мелодик тузилмасида асосий ўрин тутадиган ва стаккато усулида чалинадиган жумлаларда, айниқса ритмнинг жуда аниқлиги талаб этилади.

76 - мисол

Полька пиццикато

И. Штраус

Енгил

77-мисол

Мухаммаси мавлон

Огир

Ўзбек халқ куйи

Бу ҳам бадий ифодалиликнинг бир кўриниши бўлиб, шу билан куйнинг характери очилади. Аниқ ритми тарбиялаш ҳар бир ўқувчида ҳар-хил кечади. Шунинг учун санаш, метроном ёрдамида ўрганиш, фортепиано жўрлигида ижро этиш, ансамбль ижрочилигининг турли кўринишларидан (дуэт, трио, квартет) фойдаланиш ва доира жўрлигида махсус куйлар ўрганиш ўзининг яхши самарасини беради.

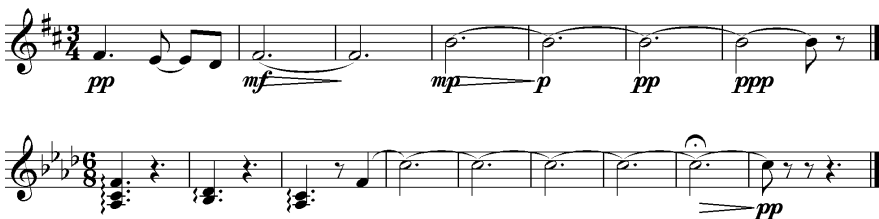
Рез штрихи айниқса жуда ранг-баранг. Биргина ўзбек муסיқасининг ўзида резнинг бир неча турини кўришимиз мумкин. Бухоро, Самарқанд йўналиши куйларидаги резда узлуксизлик, жўшқинлик ва тремоло билан ҳар-хил ритмик кўринишлар чалинишини кўрсак, Фарғона-Тошкент йўлларидаги куйларда бир мунча текис, тиниқ, жарангдор резларни кўришимиз мумкин. Композиторлар ижодидаги асарларнинг бадий характерида келиб чиқиб, майинлик билан ижро этилган рез ғамгин, маъюс, ўйчанлик каби таъсуротларни қолдирса, бошқа бир асарда худди шу майин тремоло билан тингловчига ором бахш этадиган, руҳан хотиржамликка олиб келадиган таъсурот қолдиради.

78-мисол

Элегия

Огир

М. Бурҳонов

МУСИҚИЙ ТАЪЛИМДА УСТОЗ-ШОГИРД МУНОСАБАТИ

Сўнги йилларда Республикамизда Ўрта махсус ва Олий таълимнинг барча йўналишларида иқтидорли талабалар билан ишлаш, «устоз-шогирд» анъаналарини қайта тиклаш, уни ривожлантириш ва амалиётга кенг татбиқ қилиш борасида муайян ишлар амалга оширилмоқда.

Илм-фан ва техника ўзининг юқори тараққиёт чўққисига эришган, электрон дарсликлар, масофадан ўқитиш ҳамда янги инновацион педагогик технологияларнинг ўқув жараёнларига кенгроқ татбиқ этилаётган, компьютер ва интернет тизимининг қамров доираси кундан кун кенгайиб бораётган давр ўқитувчиси қандай бўлиши керак?

XXI аср-ахборот асри деб бежиз айтилмаган. Ҳозирги замон ўқувчилари телевидение, радио ва видео техникалари ҳамда интернет орқали жуда кўплаб ахборотлардан хабардор бўлиш имкониятларига эга бўлганликлари боис, уларнинг фикрлаш доираси жуда кенг. Шунинг учун ҳам ҳозирги замон ўқитувчиси шу ўқувчиларнинг қизиқишларидан хабардор бўлиши, уларнинг мустақил фикрларини эшита билиши ва инобатга олиши шу билан бирга уларнинг хато камчиликларини кўрсатиб тўғри йўлга йўналтириши лозим. Бу борада дарс жараёнига доимо ижодий ёндошиб, дарс ўтиш услубларини ва технологияларини замонавий руҳда ривожлантириб бориши керак.

Ҳар бир ўқитувчининг ўз услубияти бор. Лекин, шунга қарамай ўқитишнинг дастлабки даврлариданоқ ўқувчиларда ўқитилаётган чолғуга нисбатан қизиқиш уйғота олиш муҳимдир. Агар ўқитувчи ўқувчилар ҳурматини қозонган бўлса, шу ўқитувчига бўлган ҳурмат орқали ўқувчида ўрганаётган чолғусига меҳр пайдо бўлади.

Чолғу ижрочилиги бўйича ўқитиш индивидуал характерга эга бўлганлиги сабабли барча ўқувчиларга бир хил қараб бўлмаслиги ҳаммага маълум.

Ўқувчиларнинг характери, зеҳни ва қобилияти ҳар хил. Уларнинг баъзилари мусиқий қобилиятларини ёшлигиданоқ намоён қилишса, баъзилариники бирмунча кейинроқ кўзга ташланиши мумкин. Баъзилари ўта қобилияти, шу билан бирга жуда шўх, ўйинқароқ бўлишса, айримлари вазмин, ўртача қобилиятли, лекин меҳнатсевар бўлишлари мумкин ва ҳоказо. Ўқувчиларнинг характерлари қанчалик хилма хил бўлмасин, лекин таълим – тарбиянинг талаблари барчага баробар бўлиб қолаверади. Шунинг учун ҳам айнан ҳар бир ўқувчига алоҳида эътибор жуда мураккаб бўлиб, ўқитувчидан сабр-тоқатни ва ўқувчилар психологиясини чуқур ўрганишни тақозо этади.

Чолғу ижрочилиги ўқитувчиси бошқа фан ўқитувчиларга нисбатан талабаларнинг таълим-тарбияси билан яқиндан шуғулланадиган шахс. Чунки индивидуал ишлаш жараёнида ўқитувчи талаба-ўқувчининг барча томонларини чуқур ўрганиб чиқади. Асосий мақсад чолғуда ижро этиш ва унинг сирларини ўрганиш бўлсада, бутун ўқув даври мобайнида (бошланғич мусиқа мактаби, лицей, коллеж ёки олий ўқув юрти ўқув даврида) талаба- ўқувчи билан бўладиган мулоқот ўқувчининг ижобий-салбий томонларини, оилавий шароитини яқиндан ўрганиб чиқишга имконият яратади.

Шунинг учун ҳам ўқувчидаги салбий сифатларни таълим-тарбиянинг турли шаклларида фойдаланиб аста-секинлик билан йўқотиб, унинг ижобий сифатларини рағбатлантириб бориш, репертуар танлашда, ижро устида ишлаганда, умуман амалий машғулотлар жараёнида ўқувчининг шу сифатларини инобатга олиб иш кўриш яхши самара беради.

Булардан ташқари ўқувчиларда ёш билан ва ҳар-хил оилавий шароитлар билан боғлиқ бўлган турли салбий ўзгаришлар юз бериши мумкин. Бундай ҳолатда ўқитувчидан шароитни атрофлича ўрганиб чиқиш, жуда сезгирлик ва эҳтиёткорлик билан иш кўриш талаб қилинади. Ўқувчини руҳлантириш, келажакка бўлган ишончини мустаҳкамлаш, уни рағбатлантириш орқали бундай салбий ўзгаришларни олдини олиш мумкин.

Чунки, тажрибада эҳтиётсизлик билан айтилган бирон—бир сўз ёки ножўя ҳаракат туфайли қобилиятли ўқувчиларнинг бу соҳадан умуман узоқлашиб кетишлари ёки ўқитувчига нисбатан, мусиқага нисбатан салбий фикрларга эга бўлиб қолиш ҳолатлари кузатилади.

Ўқувчилар ҳоҳ бошланғич мактабларда, лицей-коллежларда бўлсин, ҳоҳ олий ўқув юртида бўлсин чолғу ижрочилигидан таълим берадиган ўқитувчисига ҳурмат ва ишонч билан қарайди. Бу ишончга ўқитувчи аввало ўзининг юқори даражадагии ижрочилик маҳорати, пухта билими, ўз ишига маъсулиятлилиги ва маданияти билангина эришиши мумкин.

Ўқитувчи ҳар қандай вазиятларда ҳам ўзининг оқилона фикрлари билан ўқувчиларнинг диққатига сазовор бўлади. Ўқувчилар олдида бошқа ўқитувчиларга нисбатан салбий муносабатлар билдириш нафақат ўша ўқитувчининг балки ўзининг ҳам обрўсига путур етказди. Аксинча халқимизнинг «устоз-отангдек улуг» деган нақлига биноан ўқувчи-талабаларни доимо устоз-ўқитувчилар меҳнатини қадрлаб, уларга нисбатан ҳурмат-эътиборда бўлиш кераклигини уқтириб бормоқ керак. Иш жараёнида юзага келадиган кўплаб муаммоли ҳолатларда ўқитувчининг фикри ҳақиқий фактларга асосланган ҳолда бўлиши лозим. Бу эса ўқувчининг воқеъликни тўғри таҳлил қилиш ва тўғри фикрлаш, объектив баҳолай олиш каби фазилатларини шаклланишида асосий омиллардан биридир.

Ўқувчилар билан самимий муносабатда бўлиш жуда муҳим аҳамиятга эга. Бундай муносабат ўқувчиларда шу чолғуга нисбатан меҳр ва қизиқиш уйғотади. Натижада ўқувчиларнинг дарс жараёнидаги ва мустақил ишлаш жараёнидаги фаолликларига имконият яратади.

Аксинча, носамимий бўлган ҳар қандай ҳаракатни ўқувчилар тез илғайдилар. Уларнинг ўқитувчи билан бўлган муносабатида мажбурийлик, ўзларининг ҳақиқий муносабатларини беркитиш ҳолатлари пайдо бўлади.

Ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги самимий муносабат натижасида ўқувчини қизиқтирган саволлар туфайли ўзаро фикр алмашиш, ўз фикрини мустақил баён қилиш кўникмалари шаклланадики, бу чолғу ижрочилик синфида бошланғич мусиқа мактабидан тортиб, олий ўқув юртидаги

ўқув жараёнида нафақат ижрочилик кўникмалари-ю, маълум ижрочилик репертуари устида ишлаш, балки ўқувчи, бўлғуси созанда—муаллимларни ҳар томонлама мусиқавий ривожланишида катта аҳамиятга эга.

Ўқувчи талабаларда пайдо бўладиган ижодий интилишларга, ижодий таклифларга монелик қилиш керак эмас. Аксинча уларни доимо қўллаб- қувватлаб имконият даражасида бундай таклифларни амалга оширишга ҳаракат қилиш, ўқитувчи ва ўқувчи муносабатини янада яхшиланишига олиб келади.

Аввало ўқитувчи ўқувчиларга ўзи ўртак бўлиши керак. ўқитувчидаги талабчанлик, қатъиятлилик, ҳар бир ишни ўз вақтида бажариши ўқувчиларга ўзининг таъсирини ўтказди. Бундан ташқари ўқувчиларга берилган вазифаларни доимо ўз вақтида бажарилишини талаб қилиш ва назорат қилиш, концертларга, ҳар-хил танловларга тайёрланиш ва уларда иштирок этиш ўқувчилардаги унга қўйилган масъулиятга жавобгарлик ҳиссини тарбиялаб боради.

Бирон бир чолғу ижрочилигидан дарс берадиган ўқитувчи фақат моҳир созанда бўлибгина қолмай, балки, умумий педагогика—психологиядан ва барча замонавий ахборотлардан хабардор бўлиши ҳамда махсус адабиётлар билан қизиқиши, машҳур ўқитувчилар тажрибасини ўрганиши, шахсий тажрибасини доимо таҳлил қилиб, умумлаштириб бориши лозим.

Машҳур ўқитувчилар ўқитувчилик маҳоратининг муҳим тарафларидан бири, ҳар бир ўқувчидаги яхши хислатни вақтида топиб, унга эътибор бериш билан бирга уларнинг ирода кучига алоқадор бўлмаган камчиликларини юзига солиш ноўрин эканлигини ва умуман ўқувчи-талабалар шахсини ҳақоратлайдиган кўрсатмаларга йўл қўйиб бўлмаслигини таъкидлайдилар.

«Ўқитувчининг дунёқараши, ижрочилик маҳорати, таълим методикаси ва унинг ижрочилик тўғрисидаги фикрлари бўлажак созандани шакллантириш учун ҳал қилувчи восита бўлиб хизмат қилади. Ўқитувчининг асосий вазифаларидан бири-ўқувчининг билим ва кўникмаларини ўзгартиришига раҳбарлик қилишдир».²⁷

Ўзбек миллий мусиқаси ва ижрочилик санъати бизнинг авлодларимиздан оғзаки анъанада «устоздан-шогирдга» ўтиб, бизгача ўзининг бадий қимматини тўла сақлаган ҳолда етиб келган.

«Устоз-шогирд» услуби ўзининг қадимий анъаналарига, афзалликларига эга бўлганки, ҳозирги замон чолғу ижрочилиги синфида ўқитувчи ва ўқувчи муносабати «устоз-шогирд» анъанасининг замонавий кўриниши десак муболаға бўлмас. Демак, ҳозирги замон чолғу ижрочилиги ўқитувчиси «устоз-шогирд» услубининг қадимий анъаналарининг сирларидан ҳам бохабар бўлишса фойдадан холи бўлмас эди. Шундай экан ўқитувчи ва ўқувчи муносабати ўқувчи талабанинг оддий шогирдликдан—моҳир созанда даражасига етиб келишида ҳал қилувчи омиллардан биридир.

²⁷ Н.Шарипов «Рубоб примада ижро этишни ўргатиш методикаси» Т. 1990 й.

ҚАШҚАР РУБОБИДА ИЖРОЧИЛИК АМАЛИЁТИ ВА СОЗАНДАЛАР

Тарихий манбаалардан маълумки, мусиқа ижрочилиги санъати жуда қадим даврлардан буён мавжуд бўлиб, бизгача жуда узоқ тараққиёт йўлини босиб ўтган ҳолда, ўзининг ҳозирги мукамал кўринишида етиб келди.

Бир қанча ёзма манбааларда минг йиллар давомида мусиқа, мусиқа чолғулари, уларнинг ўзига хос хусусиятлари, ижрочилик санъати, шунингдек моҳир созандалар ҳақидаги қимматли маълумотлар мавжуд.

Ўша даврларда Марказий Осиё, хусусан ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида ижрочилик санъати оғзаки анъанада ривожланиб келди.

XX асрнинг 20-30 йилларидан бошлаб мамлакатимизда турли мусиқий ўқув юртлари дастлаб Туркистон Халқ Консерваторияси (1918) ва унинг филиаллари, Тошкент давлат мусиқа билим юрти (1924), Наманган ва Бухоро мусиқа билим юрти (1932), Тошкент Давлат Консерваторияси (1936) ҳамда бир қатор мусиқа мактабларининг ташкил қилиниши ва йиллар давомида аста секин кўплаб ҳар-хил ижодий жамоалар, хусусан ансамбллар, унисон оркестрлар ва ниҳоят кўп овозли профессионал оркестрнинг ташкил этилиши ўзбек халқ чолғулари ижрочилик тарихида янги даврни бошлаб берди.

Айниқса, пойтахтимиздаги кўзга кўринган ансамбллар, оркестрларнинг ижодий фаолияти гуллаб яшнади. Бу даврда ижрочилик санъати ривожланиб, кўплаб ютуқларга эришилди. Энди ўзбек созларининг наволари нафақат Ўзбекистонда балки жуда кўплаб бошқа мамлакатларда ҳам янграй бошлади.

Ўзбек мусиқаси жаҳон саҳналарида намоиш қилиниб, тингловчилар томонидан юксак баҳоланди. Созанда ижрочиларнинг мамлакатимиздан ташқарида бўлиб ўтган танлов ва жаҳон фестивалларида қатнашишлари ҳамда совриндор бўлишлари ижрочилик санъатимизни юқори поғоналарга кўтарди. Хусусан, қашқар рубобчи созандалардан Аббос Баҳромов, Эргаш Шукруллаев ва Ари Бобохоновлар жаҳон ёшлар фестивали ғолиблари бўлишди.

Ўтган асрда бирин-кетин тузилган Ўзбекистон давлат филармонияси қошидаги «Шодлик», «Лазги», «Гўзал», «Зарафшон» ва «Баҳор» каби ашула ва рақс ансамбллари, Т.Жалилов номидаги Ўзбекистон Давлат академик халқ чолғулари оркестри ва Ўзтелерадиокомпанияси қошидаги Ю.Ражабий номли мақомчилар ансамбли, Д.Зокиров номли халқ чолғулари оркестри, ҳамда сўнги йилларда чолғу ижрочилиги санъатига салмоқли ҳисса қўшиб келаётган «Сўғдиёна» халқ чолғулари Давлат камер оркестри ва кўплаб вилоятлардаги турли ашула ва рақс ансамблларининг Ўзбекистонда ва кўплаб хорижий мамлакатлардаги концерт фаолиятларида ижрочилик санъати, жумладан қашқар рубоби ижрочилиги ҳам тарғибот қилиниб, ривожлантириб келинмоқда.

Юқоридаги жамоалар таркибида машҳур рубобчи созандалардан Э.Шукруллаев, А.Баҳромов, Б.Мирзаахмедов, А.Худойқулов, С.Тахалов, А.Бобохонов, Қ.Усмонов, Х.Лутфуллаев, Т.Ражабов, Б.Зиямухаммедов, И.Иртаев, Р.Каримов, О.Назаров каби созандалар ижод қилишган ва ижод қилмоқдалар.

Ижрочилик санъатини композиторлар ва бастакорлар ижодисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Ўзбекистон композиторларининг қашқар рубобига ёзилган махсус асарлари, қашқар рубоби ижрочилигининг янги-янги уфқларини очиб бермоқда.

Бу ўринда композиторлар М.Бафоевнинг қашқар рубоби ва оркестр учун «Поэма», қашқар рубоби ва оркестр учун «Концерт», И.Ҳамроевнинг «Концерт», О.Абдуллаеванинг қашқар рубоб ва оркестр учун «Концерт», Х.Раҳимовнинг «Наврўз», С.Ҳайитбоевнинг «Баллада», М.Отажоновнинг

қашқар рубоби ва фортепиано учун «Концерт», Т.Азимовнинг «Дурдона» ва машҳур рубобчи созанда, бастакор М.Мирзаевнинг ўнлаб асарларини алоҳида таъкидлаб ўтиш ўринлидир.

Таъкидлаб ўтганимиздек, қашқар рубоб ижрочилиги нафақат Ўзбекистонда, балки Хитойнинг Шинжонь вилояти уйғурлари орасида, қўшни Туркменистон ва Тожикистон давлатларида ҳам мавжуд бўлиб, у ердаги композиторлар ҳам бу борада салмоқли ижод қилмоқдалар. Тожик композиторлари С.Рустамов, Я.Сабзанов, Д.Дўстмухаммедов ва туркман композитори А. Худойназаров ҳамда уйғур композитори А. Усмонларнинг қашқар рубоби учун ёзилган асарлари бизнинг созандаларимиз томонидан ҳам севиб ижро этилади.

Бастакор ва машҳур рубобчи созанда М.Мирзаев ўтган асрнинг 50-60 йилларида жуда сермазмун ижод қилди. Уларнинг қашқар рубоби учун яратган ҳар бир асари халқ орасида тез оммавийлашди. Устознинг ҳам бастакор сифатида ҳам созанда сифатидаги сермаҳсул ижоди қашқар рубоби созини ўзбекнинг ҳар бир хонадонига олиб кирди. Қашқар рубобида фарзанди Ш.Мирзаев билан биргаликда ижро этган дуэтлари ўзининг тақрорланмас жозибасига эга.

Бастакорнинг айнан қашқар рубоби учун басталаган «Баҳор вальси», «Янги тановор», «Завқим келур», «Ғайратли қиз», «Марғилон қизлари», «Интизор этма», «Гулрух», «Орзу дил», «Дил куйласин», каби ўнлаб мусиқалари, нафақат қашқар рубоби учун ёзилган асарлар репертуарини бойитди, балки қашқар рубоби ижрочилигининг ривожланишига, кенгайишига, ижрочилик маданиятининг юксалишига, қашқар рубобининг янгидан янги ижро имкониятларини очилишига сабаб бўлди.

Қашқар рубобчи созандалардан Э.Шукруллаев ва А.Баҳромовнинг ижоди айниқса таҳсинга сазовордир. Бу созандалар қашқар рубобида икки йўналишда ижро этган ва жаҳон фестивали ғолиблари бўлиш билан бирга ўзбек санъатини бошқа мамлакатларда намойиш қилган дастлабки рубобчилардандир. Уларнинг собиқ Совет Иттифоқи шаҳарлари бўйлаб гастролларда, Ўзбекистон санъати ва маданияти декадаларида қатнашишлари ва ўша концертларда қашқар рубобида якканавоз тарзда ижро этган куйлари таҳсинга сазовордир.

Муҳаммаджон Мирзаевнинг таниқли шогирдларидан бири Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Қобилжон Усмонов ўзининг кўп йиллик ижодий фаолияти давомида ижрочилик санъати ривожига салмоқли ҳисса қўшган санъаткорлардан биридир. Дастлабки ёзган «Бошланғич рубоб дарслиги» китоби деярли кейинги авлод рубобчилари учун асосий ўқув қўлланма бўлиб хизмат қилди. Д.Зокиров номли халқ чолғулари оркестридаги қарийиб 40 йиллик фаолияти даврида кўплаб куйларни, турли хил концертларда, телевидение ва радио тўлқинларида ижро этган.

Қашқар рубоби ижрочилигида ўз ўрнига эга бўлган моҳир созанда Адҳам Худойқуловдир. Ўзига хос ижро услубига эга бўлган бу созанда ижро этган ҳар бир куй техник жиҳатдан мураккаблиги, жозибаси ва тўлақонлилиги билан созандалар ва тингловчилар диққатига сазовор бўлган. Республика радиоси фондида ушбу созанда ижросида кўплаб куйлар ёзиб олинган.

Ўзбекистонда кўзга кўринган қашқар рубобчи созандалардан яна бири Ари Бобохоновдир. У М.Ашрафий номидаги Бухоро санъат билим юртидаги ўзининг кўп йиллик педагогик фаолияти давомида кўплаб етук рубобчи созандаларни тарбиялаш билан бирга доимий ижрочилик фаолиятини ҳам олиб борган. Юқорида таъкидлаганимиздек Жаҳон ёшлари фестивали ғолиби, Республика ёш ижрочилар танлови ғолиби, собиқ Иттифоқ миқёсида ўтказилган кўплаб мусиқа анжуманларида, санъат декадаларида тингловчилар ҳамда мутахассисларининг олқишларига сазовор бўлган бу санъаткор, шашмақом ижрочилигини мукамал эгаллаш билан бирга замонавий композиторлар асарларини ҳам ижро этган созандалардандир. Устознинг қашқар рубоби учун басталаган «Хуррам», «Феруза», «Бухоро гўзали» каби асарлари жуда машҳур бўлиб рубобчиларнинг энг сеvimли асарларидан бирига айланган. Бир неча бор Германияда ижодий гастролларда бўлиб, немис тингловчилари олқишларини олган. А.Бобохонов ижросида ёзиб олинган кўплаб куйлар Ўзбекистон радиоси олтин фондида сақланмоқда.

Республикамизнинг кўплаб созандалари устози, Тошкент Давлат Консерваториясининг собиқ профессори Сулаймон Тахаловнинг чолғу ижрочилиги санъатига қўшган ҳиссаси

салмоқлидир. С.Тахалов ижрочилик фаолияти билан бир қаторда ўзининг педагогик фаолиятлари давомида Т.Ражабий, Р.Қосимов, И.Эртоев, Б.Мирфаёзов, Б.Эргашев, Р.Каримов, О.Назаров каби ўнлаб етук ижрочи-созандаларни тарбиялади. С.Тахалов ҳам икки йўналиш, яъни ҳам анъанавий ижро йўналишини, ҳам академик ижро йўналишини мукамал эгаллаган санъаткордир. Унинг ижросидаги куйлар грампластинкаларга ва Ўзбекистон радиоси олтин фондига ёзиб олинган.

Устоз санъаткор М.Мирзаевнинг фарзанди Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, бастакор, машҳур рубобчи созанда Шавкат Мирзаев қашқар рубоб ижрочилигини тинимсиз ривожлантириб, тарғибот қилиб келмоқда. Устознинг ишларини давом эттириб кўплаб куй ва қўшиқлар басталаш билан бирга эл севган хонандалар билан доимий ҳамкорликда фаолият олиб бормоқда. Дунёнинг ўнлаб мамлакатларида ўз санъатларини намойиш этган.

Ўзбекистон телерадиокомпанияси қошидаги мақомчилар ансамблида узоқ вақт ижод қилган устоз М.Мирзаевнинг шогирдларидан яна бири Турғун Авазов ҳам кўзга кўринган моҳир рубобчилардандир. Унинг ёрқин ижрочилик маҳоратлари ўзига хос бўлиб қашқар рубобида ижро этган кўплаб «Шашмақом» намуналари Ўзбекистон радиоси олтин фондида сақланмоқда.

Истеъдодли рубобчи Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Тоҳир Ражабийнинг ижро услуби улардан фарқ қилади. У академик йўналиш билан бир қаторда анъанавий ижро йўналишларини пухта эгаллаган санъаткорлардан биридир. Уларнинг ижросида 100 дан ортиқ куй ва қўшиқлар ҳамда композиторлар асарлари яқка рубоб ижросида, ансамбллар, халқ чолғулари оркестри ва эстрада симфоник оркестри жўрлигида магнит ленталарига ёзилиб, Ўзбекистон радиоси олтин фондида сақланмоқда. Т.Ражабий Венгрия, Германия, Россия каби давлатларда гастролларда бўлиб, ўзларининг моҳирона ижролари билан тингловчилар олқишларини олган.

Академик услуб ижрочиси Баҳодир Зиямухаммедов Ўзбекистон давлат филармонияси қошидаги Т.Жалилов номли халқ чолғулари оркестрида ва Тошкент давлат консерваториясида узоқ йиллар самарали ижодий, педагогик фаолият олиб

борган таниқли рубобчи ва кўплаб шогирдларни тарбиялаган устозлардан биридир. Оркестр жамоаси таркибида кўплаб гастрол-концертларда, декадаларда қатнашиб, яккахон ижрочи сифатида ўз санъати орқали рубоб ижрочилигини тарғибот қилган.

Қашқар рубоби ижрочилигида салмоқли ижод қилган яна бир созанда бу Хусан Набиев бўлиб, ҳозирги кунда Ўзбекистон Консерваториясида ёшларга ижрочилик санъатидан таълим бериб келмоқда. У ижро этган кўплаб куйлар Ўзбекистон радиоси олтин фондидан жой олган.

Шашмақом асарларини қашқар рубобида юксак маҳорат билан ижро этган рубобчи Рифатилла Қосимовдир. Ҳозирги кунда Ўзбекистон Консерваторияси анъанавий ижрочилик кафедраси раҳбари, профессор Р.Қосимов қашқар рубоби учун яратилган бир нечта ўқув қўлланмалари муаллифидир. У 1983 йилда бўлиб ўтган I-мақомчилар Республика танлови голиби. Рубоб ижрочилигини Италия, Франция, Япония каби мамлакатларда намойиш этган. Р.Қосимов ижро этган асарлар ўзининг ёрқинлиги ва жозибadorлиги билан алоҳида ажралиб туради. Унинг ижросида шашмақом асарлари грампластинкага ва Ўзбекистон радиоси олтин фондига ёзиб олинган.

Муסיқа мактабида ёшларга тарбия бериш билан бирга ижрочилик фаолиятини ҳам олиб боган ва ижрочиликда ўз ўрнига эга бўлган Муродилла Норқулов етук рубобчилардан бири эди. У кўп йиллар мобайнида Ўзбекистон давлат филармонияси қошидаги «Зарафшон» ашула ва рақс ансамблида фаолият олиб борган.

Умрининг охиригача изланиб, самарали ижод қилган моҳир созандалардан яна бири Абдулҳамид Мирҳамидов бўлиб, рубоб, соз, манзур каби чолғуларда ансамбль, оркестрлар жўрлигида бир қанча куйларни маромига етказиб ижро этган. Созандалар ва тингловчилар томонидан юқори баҳоланган ҳамда доимо севиб тингланадиган бу ёзувлар Ўзбекистон радиоси олтин фондидан жой олган.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Замира Раҳматуллаева Ф.Тошматов номли дуторчилар ансамблида узоқ йиллардан бери ижод қилиб келаётган созандалардан бири. Санъаткор ўз ижоди билан ижрочилик санъати ривожига муносиб ҳиссаларини қўшган аёл рубобчилардандир.

Ўзбекистон давлат консерваториясида ёшларга таълим бериб келаётган мураббий, моҳир рубобчи Баҳодир Мирфаёзов ижоди ўзига хосдир. У Т.Жалилов номли ўзбек халқ чолғулари оркестрида самарали ижоди билан кўплаб концертларда тингловчилар эътиборини қозонган.

Тоҳир Турғунов кўп йиллардан буён Ўзтелерадиокомпания қошидаги Д.Зокиров номли халқ чолғулари оркестрида, кейинчалик «Тановор» ансамбли ва Ю.Ражабий номли мақом ансамблида тинимсиз ижодий фаолият олиб борган рубобчи созандалардан биридир. Бу созанда ижросида бир қанча асарлар Республика радиоси олтин фондига ёзиб олинган.

Ўзбекистон телерадиокомпанияси қошидаги халқ чолғулари ансамблида кейинроқ, Д.Зокиров номли халқ чолғулари оркестрида ижод қилган созанда Шамсиддин Нуриддинов ўз ижодлари билан кўзга кўринган рубобчилардан ҳисобланади. Созанда томонидан бир қанча бастакорлар асарлари нотага олинган ва магнит тасмаларига туширилган.

Республика танлови совриндори, кўзга кўринган созандалардан яна бири Рустам Каримовдир. Ўзтелерадиокомпания қошидаги Д.Зокиров номли халқ чолғулари оркестрида кўп йиллар давомида салмоқли ижод қилган бу санъаткор ижросида ҳам кўплаб асарлар магнит ленталарига ёзилган. Ижодий сафарларда Франция, Қозоғистон, Германия каби давлатларда гастролларда бўлиб, ўз санъатини намойиш этган.

Ўзтелерадиокомпания қошидаги Ю.Ражабий номли мақом ансамбли созандаси Равшан Абдуазимов устозлар анъаналарини давом эттирмоқда. У ижрочилик санъати сирларини ўрганиб, уни ривожлантиришда ўз ҳиссасини қўшиб келаётган ёш санъаткорлардан бири. Ижрочилик фаолияти билан бир қаторда ёшларга санъат сирларини ҳам ўргатиб келмоқда.

Ҳамза номидаги Тошкент давлат мусиқа коллежида ёшларга рубоб чалиш сирларини ўргатиб келаётган ёш мураббийлардан яна бири Республика мақом ижрочилари танлови голиби Мансур Воисов. Анъанавий йўналишда юқори маҳоратга эга бўлган бу созанда бугунги кунда устоз рубобчилар ишини давом эттириб келмоқда.

Айтиш жоизки, қашқар рубоби ижрочилигининг ривожланишига Республика миқёсида ўтказилган ёш созанда ижрочилар Республика танлови ва Республика мақом ижрочилари кўрик танловларининг аҳамияти катта бўлди. Бу ўтказилган танловлар натижасида кўплаб қуйидаги танловлар совриндорлари, моҳир созандалар етишиб чиқдилар:

Бундан ташқари 1983 йилдан мунтазам ўтказилиб келинаётган Республика мақом ижрочилари танловларида Р.Қосимов, Н.Лутфуллаев, Ў.Оллоберганов каби ўнлаб рубобчи созандалар юқори ўринлардан жой олганлар.

Созандалардан М.Мирзаев, А.Бобохонов, Т.Ражабов, С.Тахалов, Р.Қосимовлар ижро услуги алоҳида мактаб даражасига кўтарилдики, ҳозирги кунда ижрочиликда асосан шу йўналишларни кузатишимиз мумкин.

Мазкур қўлланмада ёритилган ўқитиш услугиёти, ижро услублари, ижро безаклари каби кўплаб масалалар асосан ҳозирги кунда қўлланиб келинаётган устозлар ижро йўналишлари ҳамда ижрочилик тажрибалари асосида ёндошилди.

ҚАШҚАР РУБОБИДА ИЖРО ЭТИШГА ТАВСИЯ ЭТИЛАДИГАН АСАРЛАР РҲЙХАТИ

Қуйида қашқар рубобида ижро этиладиган асарлар рўйхати тегишли қисмларга ажратиб, намуна сифатида келтирилди. Асарларнинг нота матнлари, қашқар рубоби учун яратилган кўплаб дарслик ва тўпламларда, шу билан бирга турли тўпламларда, хусусан скрипка, домра ва балалайка учун хрестоматияларда нашр қилинган. Лекин, ўзбек халқ куйлари ва бастакорларнинг доира жўрлигида ижро этиладиган асарлари, ҳамда шашмақом ва мақом йўлида чалинадиган куйларнинг нота матнлари мавжуд бўлмай, уларнинг магнит тасмаларига ёзилган намуналари Республика радиоси олтин фондида сақланмоқда. Бу асарларнинг айримлари махсус рубоб учун яратилган бўлса, баъзилари ашулалардир. Улар созандалар томонидан чолғу куйлари сифатида ҳам яққа созларда севиб ижро этилади. Нота матнлари бўлмасда, рубобчи созандалар томонидан доимий ижро этиб келинаётганлиги боис, бу асарлар ҳам ушбу рўйхатга киритилди.

I. Ўзбек халқ куйлари

1. Қашқарча.
2. Яллама ёрим.
3. Андижон полькаси.
4. Ёввойи Тановар.
5. Қари наво.
6. Фарғонача.
7. Фарғонача рез.
8. Алиқамбар.
9. Шароф I.
10. Гулбаҳор ва Тановар.

11. Дилхирож.
12. Уфори санам.
13. Роҳат.
14. Галдир.
15. Сояи.
16. Ҳожиниёз I-II-III.
17. Муножот I-II-III.
18. Адолат Тановари.
19. Курд.
20. Ёлғиз.
21. Қайтарма.
22. Норим-норим.
23. Шафоат.
24. Эй, чеҳраси тобоним.
25. Гирия I-II.
26. Кўча боғи I.
27. Сабоҳ.
28. Ражабий.

II. Бастакорлар ижодига мансуб (доира жўрлигида) ижро этиладиган асарлар

1. А.Бобохонов — «Хуррам»
2. А.Бобохонов — «Феруза»
3. А.Бобохонов — «Бухоро гўзали»
4. М.Мирзаев — «Интизор этма»
5. М.Мирзаев — «Гулноз»
6. М.Мирзаев — «Орзу дил»
7. М.Мирзаев — «Дил куйласин»
8. М.Мирзаев — «Эй гул»
9. М.Мирзаев — «Гулрух»
10. М.Муртазоев — «Таманно»
11. М.Муртазоев — «Бир ишва билан»
12. М.Муртазоев — «Фарғона тонг отгунча»
13. Ф.Содиқов — «Бўл менга маҳбуб»
14. Ф.Содиқов — «Кўрсатмагай»
15. Ф.Содиқов — «Гул фасли»
16. Ф.Содиқов — «Фаввора»

17. Т.Жалилов – «Бизнинг айвон»
18. Т.Жалилов – «Ўргилай»
19. Т.Жалилов – «Ўйнасин»
20. Т.Жалилов – «Гулистоним менинг»
21. К.Жабборов – «Наззора қил»
22. К.Жабборов – «Этмасмидим»
23. К.Жабборов – «Бу кўнгул»
24. Ж.Султонов – «Гулузорим қани»
25. Ж.Султонов – «Оҳ ким»
26. Ж.Султонов – «Ўлмасун»
27. Ж.Султонов – «Найлайн»
28. Ф.Тошматов – «Осмондаги юлдузни»
29. Ф.Тошматов – «Гулжамол»
30. Ф.Тошматов – «Кезарман»
31. О.Ҳотамов – «Қаро бўлибдур»
32. О.Ҳотамов – «Бизни шайдо»
33. Ю.Ражабий – «Эшвой»
34. Ю.Ражабий – «Куйгай»
35. Ю.Ражабий – «Тўлқин»
36. Ф.Мамадалиев – «Кетсам агар»
37. Ф.Мамадалиев – «Кўнгил»
38. А.Исмоилов – «Тонг»
39. А.Исмоилов – «Ойбулоқ»
40. Ҳ. Абдулазиз Абдурасулов – «Кўшчинор»
41. Ҳ.Абдулазиз Абдурасулов – «Гулузорим»
42. Р.Турсунов – «Шахло»
43. Р.Турсунов – «Шўхи пари»
44. М.Левиев – «Файратли қиз»
45. М.Левиев – «Ўрик гуллаганда»
46. С.Йўлдошев – «Ором»
47. Г.Рўзибоев – «Феруза»
48. Н.Хасанов – «Табриклайман»
49. М.Ниёзов – «Раъно ўйнасин»
50. Д.Зокиров – «Эй сабо»
51. Х.Тўхтасинов – «Билиб бўлмас»
52. С.Калонов – «Армуғоним»
53. С.Тўхтасинов – «Айлагач»
54. Ф.Содиқов – «Ўзбекча вальс»

III. Фортепиано жўрлигида ижро этиладиган ўзбек композиторлари асарлари

1. Ўзбек халқ куйи — «Дутор баёти» Ф.Васильев, Э.Шукруллаев қайта ишлаган.
2. Ўзбек халқ куйи — «Чаманда гул». Б.Гиенко қайта ишлаган, Р.Ибрагимов қашқар рубобига мослаштирган.
3. Ўзбек халқ куйи — «Бўғмача билагим». Р.Ибрагимов нотага олган ва қайта ишлаган.
4. Афғон халқ куйи — «Жалолобод». Р.Ибрагимов иккита рубоб ва фортепиано учун қайта ишлаган.
5. Уйғур халқ кўшиқлари асосида — «Кўшиқ ва рақс». Р.Ибрагимов қайта ишлаган.
6. Хоразм халқ куйи — «Қорадали». С.Ҳайитбоев қайта ишлаган.
7. С.Жалил қайта ишлаган — «Араб рақслари». А.Юргаев рубоб учун мослаштирган.
8. Уйғур халқ кўшиғи — «Она орзуси». Р.Қипчоқов қашқар рубоб ва фортепиано учун мослаштирган.
9. Ўзбек халқ куйи — «Шунисида бир гап бор». Э.Шукруллаев қайта ишлаган.
10. Тожик халқ куйи — «Найрез». Б.Гиенко қайта ишлаган
11. И.Акбаров — «Гуллола»
12. М.Левиев — «Оҳангарон»
13. Т.Азимов — «Дурдона»
14. Д.Зокиров — «Зайнаб ва Омон» операсидан «Рақс»
15. Д.Зокиров — «Кўрмадим»
16. Ф.Содиқов, Р.Глиэр — «Лайли ва Мажнун» операсидан «Рақс».
17. М.Саутов — «Кўшиқ ва рақс».
18. М.Мирзаев, В.Васильев — «Уйғурча кўшиқ ва рақс».
19. С.Ҳайитбоев — «Баллада».
20. М.Мирзаев — «Завқим келур».
21. М.Мирзаев — «Баҳор вальси».
22. М.Мирзаев — «Шодлик».
23. М.Мирзаев — «Янги тановор».
24. М.Мирзаев — «Марғилон қизлари».
25. Ф.Назаров — «Ёшлик».

26. Ф.Назаров – «Пахтаой».
27. Э.Шукруллаев – «Баҳор».
28. Ҳ.Раҳимов – «Наврўз».
29. Т.Жалилов – «Отмагай тонг» Р.Қипчоқов қашқар рубоби ва фортепиано учун мослаштирган.
30. Ж.Султонов – «Раққосасидан» Р.Қипчоқов қашқар рубоби ва фортепиано учун мослаштирган.
31. Қ.Комилов – «Наргиза».
32. Қ.Комилов – «Моҳим».
33. И.Раҳимов – «Сабо».
34. Н.Норхўжаев – «Ҳаракатда баракат».
35. Н.Норхўжаев – «Хиргойи».
36. С.Юдаков – «Теримчилар кўшиғи».
37. Қ.Қодиров – «Рақс».
38. Ҳ.Раҳимов – «Вальс».
39. Г.Собитов – «Рақс».
40. Ҳ.Раҳимов – «Тарона».
41. М.Бафоев – «Гуллар рақси», «Умар Хайём» операсидан.
42. Ф.Алимов – «Рақс».
43. Т.Жалилов – «Нурхон арияси». «Нурхон» мусиқали драмасидан. А.Юргаев қайта ишлаган.
44. С.Жалил – «Учта шарқона куй».
45. Н.Савинов, С.Калонов – «Кўшиқ ва рақс».
46. Д.Зокиров – «Жазоир».
47. М.Ашрафий – «Фарғонача рақс».
48. Г.Кўчқоров – «Гул гунча».
49. Г.Кўчқоров – «Интизор».
50. С.Карим-Хожи – «Ғазал».
51. М.Бафоев – «Поэма» қашқар рубоби ва фортепиано учун.

IV. Шашмақом ва мақом йўлидаги куйлар

1. «Наврўзи ажам».
2. «Ажам тароналари» I-II.
3. «Мушкулоти Дугоҳ».
4. «Мушкулоти Дугоҳ талқинчаси».
5. «Самой Дугоҳ».
6. «Таржеъ Наво».

7. «Таснифи Дугоҳ».
8. «Гардуни Дугоҳ».
9. «Наво», «Савти Наво», «Чархи Наво».
10. «Мухаммаси Бузрук».
11. «Мухаммаси Насруллои».
12. «Мухаммаси Баёт».
13. «Нағмаи Орази Наво».
14. «Сарахбори Дугоҳ» VI – таронаси.
15. «Ҳафифи Сегоҳ».
16. «Гардуни Сегоҳ».
17. «Насри Сегоҳ»
18. «Чапандози Баёт».
19. «Чоргоҳ» I-II
20. «Чапандози Муҳайяр».
21. «Мухаммаси ушшоқ».
22. «Садри Гусванд».
23. «Сегоҳ».
24. «Баёт».
25. «Чапандози Баёт»
26. «Дугоҳ Хусайний».

V. Чет эл композиторлари асарларидан намуналар

1. Н.Бакланов – «Хоровод».
2. М.Глинка – «Полька».
3. Л.Боккерини – «Менуэт».
4. М.Аҳмедова – «Она».
5. М.Хусайнли – «Жўжаларим».
6. Ф.Амиров – «Эрталаб» кинофильмидан «Аслан қўшиғи».
7. Ф.Гендель – «Прелюдия».
8. Ф.Шуберт – «Серенада».
9. С.Рахманинов – «Италянча полька».
10. Г.Артемковский – «Рақс».
11. В.Обер – «Танбурин».
12. А.Бобоев – «Чоргоҳ».
13. Н.Раков – «Прогоулка» («Сайр»).
14. Н.Нариманидзе – «Давлури».
15. П.Чайковский – «Русча рақс».

16. В.Глюк – «Мелодия».
17. П.Чайковский – «Куз қўшиғи».
18. Э.Дженкинсон – «Рақс».
19. А.Хачатурян – «Вальс». А.Лермонтовнинг «Маскарад» драмасига ёзган мусиқасидан.
20. В.Глазунов – «Испанча серенада».
21. З.Палиашвили – «Лекури».
22. А.Аветисов – «Жок».
23. В.Монти – «Чардаш».
24. М.Огинский – «Полонез».
25. Н.Нариманидзе – «Грузинча рақс».
26. Ц.Кюи – «Тўхтовсиз ҳаракат».
27. М.Де Фалья - «Испанча рақс».
28. Ж.Бизе – «Кармен» операсига муқаддима.
29. А.Калинкин – «Украинча фантазия».
30. В.Моцарт – «Кичик серенада».
31. И.С.Бах – Ш.Гуно – «Аве Мария».
32. С.Алескеров – «Тўхтовсиз ҳаракат».
33. С.Алескеров – «Тарантелла».
34. В.Моцарт – «Рондо».
35. И.Брамс – «Венгерча рақс» № 2, № 5.
36. А.Герай – «Бахчакюрд».
37. Н.Римский-Корсаков – «Арининг парвози». «Шох Салтан ҳақида эртак» операсидан.
38. А.Хачатурян – «Қиличбозлар рақси».
39. Н.Паганини – «Венецианча карнавал».
40. С.Цинцадзе – «Сочидао».
41. С.Ҳамраев – «Ҳиндча рақс».
42. У.Ҳожибеков – «Рақс». «Гўрўғли» операсидан.
43. Е.Авксентьев – «Урал оҳанглари».
44. С.Туликов – «Каприччио».
45. В.Калинников – «Русча интермеццио».
46. М.Мусоргский – «Гопак». «Сорочинская ярмарка» операсидан.
47. П.Чайковский – «Романс».
48. Г.Ризаев – «Рапсодия».
49. Ф.Гендель – «Пассакалья».
50. А.Дворжак – «Юмореска».

51. В.Яковлев – «Концерт-фантазия». Куба оҳанглари асосида.
52. Э.Женкинсон – «Рақс».
53. Ж.Санайе – «Адажио ва аллегретто». Соль минор сонатасидан.
54. И.Альбенис – «Астурия».
55. П.Сарасате – «Интродукция ва тарантелла».
56. К.Сен-Санс – «Интродукция ва рондо каприччиозо».

VI. Йирик шаклдаги асарлар

1. О.Ридинг – «Концерт» си минор. Скрипка ва фортепиано учун.
2. А.Вивальди – «Концерт» ля минор. Скрипка ва фортепиано учун учун.
3. И.С.Бах - «Концерт» ля минор. Скрипка ва фортепиано учун.
4. У.Ҳожибеков – «Фантазия № 2» I, II қисмлар. Тор ва фортепиано учун.
5. Ҳ.Ҳонмамедов – №1, №2, №3 Концертлар. Тор ва симфоник оркестр учун.
6. С.Алескеров - №1 Концерт. Тор ва симфоник оркестр учун.
7. С.Алескеров – «Сонатина». Тор ва фортепиано учун.
8. В.Моцарт – «Соната №5». Скрипка ва фортепиано учун.
9. Ф.Гендель – «Соната №6». Скрипка ва фортепиано учун.
10. П.Сарасате – «Концерт-фантазия» Ж.Бизенинг «Кармен» операси мавзулари асосида.
11. П.Чайковский – «Рококко» темасига вариация. Виолончель ва фортепиано учун.
12. Н.Паганини – «Каприс № 24».
13. Ф.Лист – «Венгерча рапсодия» № 2, № 6.
14. Э.Григ – «Соната № 2». Скрипка ва фортепиано учун.
15. А.Усмон – «Концерт – фантазия». Қашқар рубоби ва оркестр учун.
16. Д.Дўстмухаммедов – «Концерт». Қашқар рубоби ва оркестр учун.
17. Л.Бетховен – «Соната №5». Скрипка ва фортепиано учун.
18. Ф.Амиров – «Мугам – поэма». Тор ва оркестр учун.

19. В.Моцарт – «Концерт» Ре мажор. Скрипка ва фортепиано учун.
20. А.Хачатурян «Концерт» Скрипка ва фортепиано учун
21. Д.Кабалевский «Концерт» Виолончель ва фортепиано учун.
22. М.Отажонов. Қашқар рубоби ва фортепиано учун концерт.
23. М.Отажонов. Афғон рубоби ва фортепиано учун концерт.
24. И.Ҳамроев – «Концерт» Қашқар рубоби ва фортепиано учун.
25. Ҳ.Раҳимов – «Концерт» Қашқар рубоби ва фортепиано учун.
26. О.Абдуллаева –«Концерт» Қашқар рубоби ва фортепиано учун.
27. М.Бафоев – «Концерт» Қашқар рубоби ва фортепиано учун.
28. В.Зудов – «Концерт» Қашқар рубоби ва фортепиано учун.

ҚАШҚАР РУБОБИ УЧУН ЯРАТИЛГАН ДАРСЛИК ВА ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМАЛАР

1. Ф.Н.Васильев. «Рубоб дарслиги». Т., «Ўқитувчи» 1963.
2. Ф.Н.Васильев. «Қашқар рубоби учун гамма ва арпеджио аппликатураси». «Ўқитувчи», Т., 1978.
3. Қ.Усмонов. «Бошланғич рубоб дарслиги». Т., «Ўқитувчи» 1975.
4. Қ.Усмонов. «Бошланғич рубоб дарслиги». 2-нашр. Т. «Ўқитувчи» 1995.
5. Қ.Усмонов. «Бошланғич рубоб дарслиги». Ф.Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, Т., 2004.
6. Б.Мирзааҳмедов, Қ. Усмонов, В.Ташхўжаев. «Рубоб дарслиги». Т., «Ўқитувчи» 1984.
7. А.Умаров, О.Холматов «Ўзбек халқ чолғу асбоблари бўйича хретоматия». Т., «Ўқитувчи», 1983 й.
8. А.Варелас. «Пьесы для узбекских народных инструментов с фортепиано». Т., 1988.
10. Ҳ.Нурматов. «Рубоб дарслиги». Т., «Ўқитувчи». 1993.
11. Ҳ.Нурматов. «Қашқар рубоби тароналари». Т., Ф.Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Т. 1989.
12. Ҳ.Нурматов. «Рубоб дарслиги». Ф.Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, Т., 2003.
13. Р.Қосимов. «Анъанавий рубоб ижрочилиги». Т. «Ўзбекистон». 1999.
14. Р.Қосимов. «Рубоб наволари» Т., 1993.
15. Ҳ.Набиев. «Муножот» (Қашқар рубобига мослаштирилган ўзбек халқ куйлари) Халқ ижодиёти ва маданият-маърифий ишлар республика маркази. Т., 1993.
16. С.Ҳайитбоев. «Напевы кашкарского рубаб». Т., 1983.
17. С.Усмонов. «Рубоб тароналари». Т., «Ўқитувчи», 1983.
18. С.Ҳайитбоев. «Рубоб тароналари». Т. 1994.
19. Р.Ибрагимов. «Қашқар рубоби учун куйлар» (қўлёзма).
20. Ш.Шорахметов. «Мақом йўлларидаги машқлар ва куйлар тўплами». «Билим» нашриёти, Т., 2005.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. И.А.Каримов «Истиқлол ва маънавият» Т. «Ўзбекистон» 1994.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. «Халқ сўзи» 1997-йил 30 сентябрь.
3. Республикада мусиқий таълимни, маданият ва санъат ўқув юртлари фаолиятини яхшилаш тўғрисида; Ўзбекистон Президентининг Фармони. Т. 1997.
4. Акбаров И.А. «Музыка луғати». Ф.Фуллом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 1987.
5. Васильев Ф.Н. «Қашқар рубоби учун гамма ва арпеджио аппликатураси». Т. Ўқитувчи, 1978.
6. Вызго Т.С. «Ўрта Осиё мусиқа чолғулари». Тарихий очерк. М. 1980.
7. Евдокимов Ю, Аҳмедов И. Русча-ўзбекча қисқача музыка терминлар луғати. Т., «Ўқитувчи» — 1970.
8. Иргашев Ф. «Гуллар рақси». Ф.Фуллом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Т. 1983.
9. Кароматов Ф. «Узбекская инструментальная музыка». М. «Музыка», 1987.
10. Методические записи шк.им. Успенского. (Мақолалар тўплами). Ф.Фуллом номидаги нашриёти. Т. 1992.
11. Миронов Н. «Музыка узбеков». Ўзбекистон давлат нашриёти. Самарқанд. 1929.
12. Назаров А.К. «Бас дутор дарслиги» Т. Ўқитувчи 1983.
13. Назиров Қ. «Ойбулоқ» Т.1993.
14. Ньёматилло Маъжозий «Таворихи мусиқийн». Пекин миллатлар нашриёти. Пекин, 1982.
15. Одилов А. «Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик тарихи» Т. «Ўқитувчи» 1995.
16. Петросянц А. «Чолғушунослик» 3-нашри Т. 1990.

17. Ражабов И. «Мақомлар масаласига доир» Т. 1963.
18. Расултоев Ж. «Ўзбек дутор ижрочилиги» Т. «Ўқитувчи». 1997.
19. Семёнов. «Среднеазиатский трактат о музыке» Т. 1946.
20. Тахалов С.М. «Аффон рубобини чалишга ўргатиш методикаси асослари». Т. 1983.
21. Турсунжон Латип «Уйғур чолғу асбоблари» Шинжонь Университети нашри. 1997.
22. «Уйғур мақомининг алоҳидалиги» Шинжонь халқ нашриёти. 1995.
23. Усмонов Қ. «Бошланғич рубоб дарслиги». Т. 1995.
24. Фитрат А. «Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи». Т. 1993.
25. Шарипов Н. «Рубоб примада ижро этишни ўргатиш методикаси» Ғофур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Т. 1990.
26. Қосимов Р. «Рубоб наволари» Т. 1993.
27. Қосимов Р. «Анъанавий рубоб ижрочилиги». Т. 1999.
28. Крунтяева Т.С, Молокова Н.В. «Словарь иностранных музыкальных терминов» Л. «Музыка». 1987.

МУНДАРИЖА

Муаллифдан	4
Қашқар рубоби ҳақида маълумот	7
Қашқар рубобида ижрочилик таълими	14
Рубобни ушлаш ва товуш ҳосил қилиш кўникмаларини шакллантириш	16
Чап қўл бармоқлари ҳаракатларини ўзлаштириш	21
Штрихлар ва уларни ижро этиш усуллари	28
Қашқар рубобида позициялар ва уларнинг аҳамияти	42
Аппликатура ва унинг қўлланиши	48
Гаммалар ва машқлар. Уларнинг ўқув жараёнидаги ўрни	52
Муסיқий безаклар ва уларни ижро этиш усуллари	64
Ижрочиликнинг бадий хусусиятлари устида ишлаш	77
Муסיқий таълимда устоз-шогирд муносабати	82
Қашқар рубобида ижрочилик амалиёти ва созандалар	87
Қашқар рубобида ижро этишга тавсия этиладиган асарлар рўйхати	95
Қашқар рубоби учун яратилган дарслик ва ўқув қўлланмалар	104
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	105

ОДИЛЖОН НАЗАРОВ

**ҚАШҚАР РУБОБИДА
ЎҚИТИШ УСЛУБИЁТИ**

*(Маданият ва санъат лицей, коллежларининг талабалари ва
ўқитувчилари учун ўқув-услубий қўлланма)*

Муҳаррир *С.Раҳмонова*
Техник муҳаррир *Ш.Умаров*
Компьютерда тайёрловчи *Бахтиёр Аиуоров*

Босишга рухсат этилди 03.03.2008.
Бичими 60x84 $\frac{1}{16}$. Офсет босма.фсет қоғоз
Шартли б.т. 7,0. Адади 500 нусхада.

«Offset Print» МЧЖ босмаҳонасида босилди.
Тошкент ш., Б.Иноятов кўчаси, 20 а.
Буюртма № 48.